

הפולמוס שלי עם הירש ראסינאי

עברית: שלמה צוקר

חיים גראדה, משורר וסופר יידי, נולד בשנת 1910 בוילנה לאב משכיל ומורה עברי. למד בישיבה מקומית בוילנה, ולאחר מכן – בבילסק, בוולקניק ובביאליסטוק – בישיבות שהשתייכו לזרם הנובהרדוקאי של תנועת המוסר. כשבע שנים למד בוילנה עם ר' אברהם ישעיהו קרליץ, "החזן איש", ובמקביל למד באופן חלקי בבית-ספר כללי. את עיקר השכלתו הספרותית רכש באופן עצמאי. בהיותו כבן 22 פרש מלימודים תורניים והחל לכתוב שירה. את הפואמה הראשונה שלו פרסם בוילנער טאג בשנת 1932. היה ממייסדי קבוצת הסופרים הנודעת "יונג-וילנע" (וילנה הצעירה), שפעלה בוילנה בשנים הסמוכות למלחמת העולם השנייה. במסגרת זו פרסם את ספרו הראשון יא, וילנה 1936, שעשה לו שם של סופר ומשורר מבטיח. בפואמה האוטוביוגרפית **מסערניקעס** ("בעלי המוסר"), שנדפסה בתוך: **זאמעל ביכער**, כרך 3, ניו-יורק 1938, תיאר את הווי החיים בישיבת המוסר ואת לבטיהם הנפשיים של תלמידיה. בשנת 1941 נמלט לרוסיה, לאחר המלחמה חזר לפולין ומשם יצא לצרפת. בשנת 1948 הגיע לארה"ב והחל לכתוב גם פרוזה. יצירתו לאחר המלחמה היא מן הנסיונות הרציניים לתת ביטוי ספרותי לשואת יהדות אירופה. בישראל זכה לפרסום רב הרומן **צמח אטלס** (נוסח עברי ראה אור בהוצאת "עם עובד", תל-אביב תשכ"ח, והמשכו **מלחמת היצר**, תל-אביב תש"ל). שני כרכים אלה מציגים באור ביקורתי את עולמן של ישיבות המוסר מן הזרם הנובהרדוקאי. חיים גראדה נפטר בניו-יורק בשנת 1982. הסיפור **מין קריג מיט הערש ראסינער**, המתפרסם כאן לראשונה בתרגום עברי, ראה אור לראשונה באידישער קעמפער, כרך 32, ניו-יורק 1951.

בשנת אלף תשע מאות שלושים ושבע באתי לביאליסטוק, העיר שבה למדתי בשנת שלושים בישיבת בעלי המוסר של נובהרדוק. פגשתי שם רבים מחבריי מן הישיבה. אחדים מביניהם אף באו לערב־הקריאה שבו הופעתי. אחרים ביקרו אצלי בחשאי, לבל יידע ראש הישיבה. בפניהם משולחי זקן הפרע הכרתי כי לבושם הקרוע־ובלוי גורם להם סבל. אש התלהבות נעוריהם כלתה במשך הזמן. אף־על־פי שהוסיפו לקיים באדיקות את כל הדינים והמנהגים, רבצה עליהם עייפות ממאבקים רוחניים קשים. במשך שנים הם ניסו לקרוע מתוכם את החשק לתענוגות החיים, ובאיחור התבוננו והכירו שהמלחמה עם עצמם היתה אבודה מלכתחילה. את יצר־הרע הם לא ניצחו. פגשתי גם כאלה שבמשך הזמן נעשו עוד יותר אדוקים, רציניים ומסוגרים. לחינם התכוננתי לשמוע מפיהם "דברים קשים כגידים", שיאמרו לי כדרכם של בעלי המוסר. הם לא הוכיחו אותי. קצתם היו ידידותיים כלפיי, אך נמנעו מלהיכנס עמי בוויכוח, וקצתם היו נאנקים מתוך חמלה ומביטים עליי כעל אדם אבוד.

אחד מהם, שחיפשתי זמן רב לא מצאתיו, היה חברי לשעבר הירש ראסיינאי.¹ היה זה בחור ששערו שחור כזפת, עיניו היוקדות מושפלות והוא שקוע תמיד במחשבות, שתקן מעמיק ומחמיר עם עצמו. רק בשעה שהיה מתנועע מעל "חובות הלבבות" היה נשמע קולו המיוסר, הספוג מרה שחורה. אמרו עליו ששבר את כל ה"שטענדערס", עמודי הלימוד שבישיבה, באותן שעות של לימוד המוסר. אותו לא פגשתי. שמעתי אומרים שהוא יושב בעליית גג, עורך התבודדות ואפילו לישיבה אינו בא. פעם אחת נקרה לפניי והוא הולך ממולי ברחוב. היה הילוכו בחיפזון, בפסיעות גסות, כדרכם של אנשי ישיבת נובהרדוק, שאינם רוצים להישאר "עין בעין" עם העולם. אף־על־פי כן השגיח בי. הוא חֶבֶק את ידי מאחורי גוו ותחב אותן אל תוך שרווליו, שלא יהיה צריך ליתן לי שלום. ככל שקרב אליי יותר, יותר זקף את ראשו. כיון שעמדנו זה מול זה פנים אל פנים הוא הביט בי במבט חודר, נחירי אפו ממש רטטו מרוגז - והוא שתק.

בין אנשי נובהרדוק, כששואל אדם את חברו: מה שלומך? משמע: היכן אתה עומד באשר ליהדותך? האם עליית מעלה ברוחניות? אבל אני לא נתתי את דעתי על כך ובפשטות שאלתי:

¹ במקור: ראסיינער, אך מאחר שבסיפור הכינוי אינו בא כעין שם משפחה, אלא כפי שהמספר מסביר בו במפורש, "בישיבה נהגנו לקרוא זה לזה על שם העיר שממנה בא כל אחד מאתנו", ולפעמים מופיע כינויו בסיפור ביידוע ("דער ראסיינער"). לפיכך טבעי לתרגם כדרכה של העברית בכינויים על שמות ערים: ראסיינאי, על שם העיר Rasiainiai בליטאית; Rossieni ברוסית (ובאותה דרך תרגמתי להלן גם את שם דמות המספר, חיים ווילנער, בצורת הכינוי העברית וילנאי).

- הירש ראסינאי, מה שלומך? מה מעשיך?²

בישיבה נהגנו לקרוא זה לזה על שם העיר שממנה בא כל אחד מאתנו.

הירש נסוג לאחור והתבונן בי מכף רגלי עד קודקודי. למראה לבושי ההדור הוא העווה את פניו בביטול והשיב בחומרה:

- ומה שלומך ומעשיך אתה, חיים וילנאי? קושיא שלי הרי גדולה היא יותר. חשתי ששפתיי רועדות והשבתי לו בחום:

- מה שאתה מקשה, הירש ראסינאי, לא קשיא כלל. אני עושה את שאני צריך לעשות.

הראסינאי לא הוציא את ידיו משרווליו מאחורי גבו, נסוג עוד יותר לאחוריו ובאמצע הרחוב חיתך בצעקה היישר אל פניי:

- סבור אתה, חיים וילנאי, שאם ברחת מבית-המדרש, הרי אתה ניצול? הלוא יודע אתה מה אומרים אצלנו: מי שלמד מוסר לא ימצא עוד הנאה בחייו. תישאר בעל-מום, חיים וילנאי. נכה תישאר כל ימי חיך. אתה כותב דברי אפיקורסות בחרוזים ועל כך צובטים את לחיך כמו לתינוק-של בית-רבו. ובשביל להגדיל את חילול השם באת לדרוש דרשות של כפירה-ומינות שלך בעיר שבה למדת תורה. לפי שעה מפטמים אותך בכבוד כמו שמפטמים אווז בגריסין, ומשתעשעים בך, בבן הזקונים! אבל אחר כך, כשתתחיל ללכת לחדר של בעלי הַעֲכָרוֹת. הוי איך יהיו מלקים! למי מכם אין כואבת ביקורת? מי מכם חזק עד כדי כך שלא יהא מחזור על הפתחים להתחנן על הסכמה על כתביו? מי מכם מוכן להוציא ספר בעילום שמו? הן העיקר אצלכם הוא שיהיה שמכם כתוב בראשו. רק בראש! את מנוחת הנפש שלנו המרתם בתאוות שלא תוכלו למלאן, בספקות שגם לאחר שתתייסרו הרבה לא תוכלו להסיר. כתיבתכם לא תיטיב לאיש, אבל תרע לכם. שמעתי שספר-כבסים³ שלך נקרא נקרא "כן". אבל אני אומר לך - לא! שומע אתה, חיים וילנאי? - לא!

2 שני הרעים אינם פונים זה אל זה בלשון "דו" (אתה) הפאמיליארית, כפי שמן הסתם היו פונים זה לזה בתקופת לימודם המשותף, אלא בפניית הכבוד או הניכור "איר", "אתם", שבתרגומים העבריים מלשונות שיש בהן הבחנה כזאת, ואף סופרים עברים בתחילת המאה העשרים (כגון י"ח ברנר) נהגו להביע זאת בלשון נסתר (כגוף שלישי) - "הוא". בימינו נוהגים המתרגמים לוותר על הבחנה זו, שהיא זרה לעברית, וכן נהגתי גם אני, פרט למקרה שבו המספר מבליט דרך דיבור זו - ראו להלן, הערה 14. נקיטת לשון נסתר במקום נוכח ("אתה") לא היתה מסייעת בידי במקום שהמספר משחק בדו-משמעות של האשמות אישיות כנגד בן שיחו והאשמת כלל הקנאים החרדים (ראו להלן, הערה 29), אלא אם הייתי מביע את פניית הכבוד בתרגום מילולי מידידי ("אתם"), ששמעתי בדיבור עברי בפי חרדים בישראל (גם בפי צעירים חרדים בני עדות המזרח!).

3 במקור: "ספר פראלניק" - pralnik, כֹּבֵס (פולנית), ונאמר בידידי להלעיג על אסמכתא חסרת ערך, "עס שטייט אין ספר פראלניק" - כתוב בספר פראלניק, כמי שמסתמך על רשימת כבסים כעל דברי תורה.

כיון שאמר את שלו, פנה הירש ראסינאי ללכת בצעד מהיר ונמרץ. אלא שגם אני הייתי "מוסר'ניק", לפיכך הלכתי אחריו והשגתי אותו: - הירש, עכשיו שמע אתה את דבריי. מי כמוני יודע כמה אתה קרוע. מתגאה אתה בכך שאינך מתפעל כשהרחוב צוחק עליך שלובש אתה ציציות המגיעות עד לעקביך. משלה אתה את עצמך שטלית קטן של פשתים הוא חומת אש בינך ובין העולם. נאחו אתה בציצית כטובע הנאחו בחבל, אך זה אינו מסייע בידך לשחות נגד הזרם. מבוז אתה את עצמך, מפני שחושש אתה שמא תמצא חן בעיני תבל, זו אשת פוטיפרע, ולא יהיה בכוחך לעקור את עצמך מבין זרועותיה כיוסף הצדיק, לפיכך בורח אתה מן הניסיון כסבור שהעולם ירדוף אחריו. אבל מאחר שרואה אתה שהעולם בכל זאת אינו רודף אחריו, אתה מתרגז וצועק: אף אחד אינו נהנה מחיי. בזה אתה מבקש להתנחם. ואם אתה פורש להתבודדות בעליית-גג, הרי זה מפני שבחר אתה להסתלק מן הכול מלקבל פירור שהעולם זורק לך. כזאת היא ענוותנותך. אין זו פרישות אלא גאווה.

ומי אמר לך שהלכתי לחפש הנאות? הלכתי לחפש אמת שאין לך. ובעצם אני לא הסתלקתי לשום מקום, אלא רק חזרתי לרחוב שלי, לרחוב הקצבים שבוילנא. סבור אתה שפשטת ממני את עורי: אני כתבתי ספר ששמו "כן" ואתה צועק לי בפנים - לא! אין אתה תופס שאני בעצמי אומר כלפי סדר העולם - לא! ואף-על-פי כן גוזרני עלי לומר - כן! זאת מפני שמאמין אני ברחוב שלי. אני אוהב את הספלים שגבם שבור מכובד המשאות שהם נושאים; את בעלי המלאכות שנשטפים בזעה ליד שולחנות עבודתם; את התגרניות שבשוק, שמקצצות את אצבעותיהן ליתן פרוסה לעני. אך אתה מטיף מוסר לרעבים שהם חוטאים ומצווה להם לחזור בתשובה. לאותם שעובדים ועוסקים בסחורה אתה לועג, כי חסרים הם "ביטחון". אך אתה בעצמך אוכל מן המוכן, ממה שנשים עמלות קשות-יום מביאות לך, ועל כך אתה מבטיח להן - עולם הבא. הירש ראסינאי, אתה כבר מזמן מכרת את חלקך לעולם הבא לנשים העניות.

הירש ראסינאי קפץ מקרבתו ונעלם. אני נסעתי בחזרה לוילנא כמי שפרק משא כבד. במריבה עם המוסר'ניק נתברר לי עצמי מדוע עזבתי את בית-המדרש. אמרתי לעצמי, שאם אני לא חשבתי מקודם מפני מה אני עוזב ולאן אני הולך, עשה זאת אחר, שהוא חזק ממני - והוא בתוכי. האחר והחזק ממני - זה דורי והסביבה שלי.

ב

חלפו שנתיים ימים. פרצה המלחמה בין גרמניה לפולין. מערב-אוקראינה ומערבה של רוסיה-הלבנה נכבשו על-ידי הצבא האדום. לאחר ששהו מספר שבועות בוילנא הודיעו הרוסים שהם מוסרים את העיר לליטאים. אלינו התחילו להגיע פליטים שלא

רצו להישאר בשלטון הסובייטי. גם ישיבת נובהרדוק עברה מביאליסטוק לוויילנא. בינתיים ישבו בעיר הסובייטים. רעב השתולל ועל פני כול היתה פרושה עננה של קדרות בגלל המאסרים, שאנשי אֶנ־קא־וֹוֶדָה השלוחים ממנסק היו מבצעים בלילות. הייתי מהלך בנפש רצוצה ובהרגשת מועקה. פעם אחת עמדתי בתור ללחם. פתאום רואה אני בתוך הדחק והדחיפה את הירש ראסינאי.

כבר שמעתי שזמן מה קודם לכן הוא נשא אשה. את פניו הקיף זקנקן שחור, צעדו עצור יותר ומלבושיו יותר כשל אדם מן היישוב.⁴ כל כך שמחתי בו, שנשתי את מקומי בתור ללחם, דחקתי ועברתי בין העומדים צפופים וניגשתי אליו.

אבל הוא מיעט לדבר והיה זהיר מאוד. אני הבינתי: הוא אינו בוטח בי ואינו רוצה להסתבך בצרה. ראיתי שהוא מסתכל בי וחוקר, אם צריך הוא להישמר מפניי או לא. כפי הנראה הוא הרגיש בדכאוני, כי הסתיר את פיו בכף ידו, כמבקש להסתיר חיוך רע, אבל במבטו נראה נצנוץ של לעג, ובראשו הוא רמז אל הגשר, ששם עמדו טנקים שמורים על-ידי חיילי הצבא האדום.

- נו, חיים, אמר הירש בקול חרישי, עכשיו אתה כבר שבע-רצון? לזה נתכוונת? נסיתי לחייך גם אני, ובתשובתי דיברתי אליו בשקט כמוהו:
- הירש, כל שהוא פסול בעיניך, עדיין אין זאת אומרת שהוא כשר בעיניהם. אך בהבעת פניו הקשה והחמורה חשתי בעליבות ההלצה שלי. עמדתי ונתקרבותי אליו עוד יותר ואמרתי:

- הירש, אני אינני נושא באחריות על זה, כשם שאתה אינך נושא באחריות עליי. הראסינאי נרעד, שקל ומנה כל מילה בקול רם כשוכח את הפחד:
- טעות בידך, חיים, אני נושא באחריות עליך.
הוא חזר פסיעות אחדות לאחור ובחומרה רמז בעיניו לעברם של חיילי הצבא האדום שליד הטנקים, כאומר: ואתה נושא באחריות עליהם.

ג

ושוב חלפו תשע שנים, שנות המלחמה והחורבן,⁵ שנות נועי-ונודי ברוסיה, פולין ומערב-אירופה. באלף תשע מאות ארבעים ושמונה, בשעת לפני-צהרים של יום שמש נסעתי ברכבת התחתית של פאריס. בתוך הצפיפות עמדו זוגות והתנשקו. צרפתיות נמוכות קומה היו תלויות כמעולפות בפיותיהם של הבחורים שחורי התלתלים שלהן.

4 במקור: בַּלְעֶבְאָטִישְׁעֵר. התואר בַּלְעֶבְאָטִישׁ גזור מ"בַּלְעֶבְאָס" (בעל בית), בורגני.

5 השארתי את המילה "חורבן" שבמקור - המונח המסורתי לאסונות ההיסטוריים שפקדו את העם היהודי שהכותבים יידיש השתמשו בו גם לגבי השמדת יהודי אירופה, אשר בעברית יוחזר לה המונח "שואה".

באורח פלא החזיקו הבחורים שיווי משקל בקרון המתנדנד ולא ניתקו עצמם משפתי הנערות. בחור גבה־קומה ורחב־כתפיים הכניס את ידיו לתוך טבעות סוגרי הברזל שבלטו מן התקרה. הוא היטה את ראשו, ונערה זקפה את עצמה אליו על קצות אצבעות רגליה. כיון שלא יכלה להגיע אל סנטרו, היא התרפקה בפרצוף פניה הקטן והדק אל חזהו הרחב. צרפתיים קשישים חבושי כומתות ישבו על הספסלים, ועילעלו לאט ובעצלות בעיתונים. בעלות־בית באות בימים, עמוסות חבילות, ישבו מהורהרות, ורק אצבעותיהן נעו בחיפזון. היו סורגות גרביים, ז'אקטים של צמר ומטפחות ראש. אשה אחת, מאופרת בצבע ובפודרה, ישבה ובהתה ללא תנועה, כציפור מפוחלצת, ובשפתיים קפואות הביטה בחוט, כאילו היה זה החוט הנפרש של שנות חייה. פקעת החוט האפור

היה נראה כחתול זכר זקן הישן מקופל בחיקה של גברת בודדה ושכוחה. פתאום נע הקרון בתנועה חזקה. הזוגות התנדנדו, נתפרדו ונתערכבו. בתוך השקט נשמע מלמול של תרעומת וצחקוק קל. רגע לאחר מכן ידיים ושפתיים שוב מצאו זה את זה על פי החוש ושוב קפאו בהתנשקות שקטה. איש לא הוציא מילה מפיו. בקרון היה חם ומחניק בגלל חום היום ומתיקות שיכרון התשוקה של הזוגות, שנסעו במטרו אל הפארקים שבעיבורה של העיר.

שלא ברצוני הזכירה לי דבקתם של הגופים הצמודים יחדיו דממה של תפילת שמונה־עשרה. בתשומת־לב ובמבט מפציר הסתכלתי בפניהם של הנוסעים עמי, כמבקש שהם עצמם יכחישו את האסוציאציה הבית־מדרשית שלי ביניהם ובין תפילה אריכתא. אבל אף אחד מהם אף לא הבחין במבט התובע והקורא תיגר של הזר חסר־החינוך. דבר זה עוד יותר הרגיז אותי. חשתי כי חיללתי זיכרון קדוש ורחוק. לפתע ראיתי פנים מוכרות, שכל הזמן הוסתרו בגבו של מי־שהוא, ורק לאחר שהזוגות הסתדרו מחדש נתפנתה קרן־הזווית שלו. לבי ניתר ממקומו: האם נותר בחיים? הן היה בוילנא, תחת הגרמנים! כאשר חזרתי אל חורבות ביתי באלף תשע מאות ארבעים וחמש לא פגשתי ולא שמעתי עליו. ואף־על־פי כן אלו אותן העיניים, אותו אף סולד עקשני, ורק הזקן השחור שצימח לרוחב האפיר בצדדים ובקצוות. מאוד תמהתי שהוא מביט כה בשוויון נפש בזוגות, ורק במבטו הרציני הנוגה עוד זורח חיוך של טוב־לב. בזה הוא כל כך אינו דומה לו. אך לאחר שהתבוננתי בו רגע הבחנתי שהוא מביט באנשים במבט מסולק למרחקים ואינו רואה אותם. לבוש היה בגדים נקיים, קאפוטה ארוכה וכתונת לבנה צחורה, מכופתרת בצוואר, בלא עניבה. עלה בי הרהור: הוא אף פעם לא לבש עניבה לצווארו. מוזר, שדבר זה יותר מכל דבר אחר שכנע אותי שהיה זה הוא.

דחקתי ועברתי בין הנוסעים כדי להגיע אל אותו אדם⁶ ופניתי אליו במילים שיצאו מגומגמות מפי:

6 במקור כאן: "צום ייד" (אל היהודי) וכן להלן, "דער ייד האט מיך אָנגעקוקט", ותירגמתי "אל

- סלח לי, האין אתה ר' הירש ראסינאי?

האיש הביט בי, קימט את מצחו וחייך:

- איי חיים, חיים, זה אתה? שלום-עליכם? מה שלומך?

חשתי מיד שזאת הפעם שאל הירש ראסינאי "מה שלומך" לא כמו אחת-עשרה שנה קודם לכן, בכעס ובשמץ לעג, כאומר: מה שלומך ברוחניות? הוא ביטא את המילים בפשטות ובלבביות, קצת בדאגה, כאדם השואל ידיד ותיק, שאת צרותיו הוא יודע בלאו הכי.

מצאנו לנו פינה והוא סיפר לי בקיצור שהוא היה במחנה בלטביה. ועכשיו הוא בגרמניה, בולצהיים, ראש ישיבה.

- ראש ישיבה בגרמניה, במחנה? מי הם תלמידיך, ר' הירש?

- מה סבור אתה, ר' חיים, כביכול? הוא נשאר יתום? עוד ישנם בחורי חמד, השבח לאל, שלומדים תורה.

הוא סיפר לי שהיה במחנה עם מניין תלמידיו. הוא קירב אותם, חינכם ביהדות וסייע להם בעבודה, כי הם עוד היו ילדים וחלושים מאוד. בלילה היו כולם יושבים סביב משכבו, ויחדיו היו אומרים תהילים. היה במחנה רופא, שהיה אומר כי מחצית מחייו היה נותן לו יכול לומר תהילים. אבל הוא לא יכול, חסרה היתה לו, למסכן, אמונה.

אני חשתי מאושר באותה פגישה וביקשתי להימנע מוויכוח, לפיכך שאלתי סתם כך:

- איך מוצאת חן בעיניך פאריס?

- הידעתי, הוא משך קלות בכתפיו, כאומר שאין הדיבור כדאי בעניין זה, לך פאריס היא מסתמא ניסיון. אני כאן אולי בפעם השישית או השביעית.

- ומה אתה עושה כאן לעתים תכופות כל כך? עושה עסקים?

- בוודאי, עושים עסקים, החליק הראסינאי את זקנו ביישוב-הדעת ושביעות רצון, עסקים גדולים ביותר. מביאים הנה בני ישיבה ושולחים אותם מכאן הלאה, לארץ-ישראל ולאמריקה. בדרך חזרה מביאים מכאן ספרים. אפילו טסתי, בעזרת השם, פעמיים למרוקו.

- למרוקו? מה עשית שם, ר' הירש?

- הבאתי תלמידים לישיבה מיהודי מרוקו. דיברתי שם בבית-הכנסת.

אותו אדם ו"האיש הביט בי", מאחר שהציון "ייד" במקרים אלו אינו בא להדגיש את יהדותו של האיש, אלא מקורו במנהג הלשון ביידיש, שאין דרכה לסמן "אדם" ו"איש" סתם, אלא או "יהודי" או "גוי".

כך במקור, במובן שבו מילה זו משמשת בלשון התלמוד והמדרשים, כל אימת שאומרים דבר שאינו ראוי לאומרו כלפי הקדוש ברוך הוא או אף כלפי פמליא של מעלה, מפני שמשמעו האנשה (כגון: "כביכול אף הקב"ה בעמידה... כביכול שנתמעטה פמליא של מעלה" - מגילה כא, ע"א).

- ואיך דיברת אליהם? הרי אינך יודע ערבית או צרפתית.
 - השם עוזר, הוא נשא את עיניו למעלה, וכי מה החילוק כיצד מדברים? העיקר הוא
 מה מדברים. ופתאום הוא אמר: מה יהיה, חיים. הרי הגיע הזמן שגם אתה צריך להרבה
 בתשובה. הרי כבר קרובים אנו יותר מרחוקים.
 נרעדתי:

- למה כוונתך באותו "קרובים יותר מרחוקים"?

- כוונתי, הוא משך את דבריו בניגון, ששנינו עשינו כבר יותר ממחצית הדרך במסע
 החיים. ובכן, מה יהיה ר' חיים? והוא הטעים והאריך במילה "רב", לאן אתה נוסע,
 שמא ביחד עמהם? - חייכו עיניו כלפי זוגות הצעירים, שמא תרד היכן שהם יורדים?
 או אפשר שעדיין מאמין אתה בעולם האכזרי?
 - ואתה, ר' הירש, נדלקתי, עדיין מאמין אתה בהשגחה פרטית? הרי אתה אומר
 שהוא כביכול לא נשאר יתום. אבל אנו נשארנו יתומים. לך אירע נס, ר' הירש, ואתה
 ניצלת. אבל היכן הכלל כולו? ואתה מאמין?!

- ודאי שאני מאמין, פרש הראסיינאי את כפיו בפליאה של תמימות, הרי אפשר ממש
 למשש את ההשגחה הפרטית. המעלה אתה על דעתך מאמין כזה הסבור שהקדוש ברוך
 הוא מצוי רק במקום שיש שם פרדסי תפוחי זהב, ואינו מצוי חס־ושלום במקום מדבר
 ושממה? הרי יודע אתה איך נאמר: "חייב אדם לברך על הרעה" הבאה עליו "כשם
 שהוא מברך על הטובה", חייב הוא להיות נופל אפיים ארצה בפני הגדולה.

- ובכן, מה רצונך, ר' הירש, הפסקתי אותו, שאני אראה את גדולת האלוהים בכך
 שרק הוא יכול להביא חורבן כזה ולא בשר־ודם? אתה הרחקת לכת יותר מבעל
 התהילים, שאת מזמוריו נהגת לומר על משכבך במחנה הריכוז. הוא ראה את גדולת
 האל בכך שהשמש עולה בכל יום בַּעֲתָהּ והים אינו עובר את גבולו להציף את היישוב,
 ואתה רואה נסים באסונות.

- בלי ספק, השיב הראסיינאי בנחת, רואה אני השגחה פרטית בכל מקום, בכל דבר
 ובכל רגע. אינני יכול להישאר דקה אחת בעולם ללא רבונו של עולם. איך הייתי מחזיק
 מעמד בלעדיו בעולם רצחני זה?

- אבל אני איני רוצה ואיני יכול להצדיק את הדין. אינני יכול!

- אתה יכול, הניח הראסיינאי בידידות את ידו על שכמי, אתה יכול... קמעה קמעה.
 וכי הלכת מאָתנו בבת אחת? האם יכול אדם להסתלק בבת אחת? מעט מעט מתרחקים,
 וכך גם חוזרים. כתחילה מבין בעל־התשובה שאי־אפשר שאין לעולם מנהיג. אחר כך
 הוא תופס שאותו מנהיג הוא אלוקי ישראל, ואין חוץ ממנו כוח אחר שיסייעו להנהיג
 את העולם. לבסוף הוא מגיע להכרה שאין עוד דבר מלבדו ממש, שהעולם כלול בו,
 כמו שכתוב: לית אתר פנוי מִצִּיה. ואילו הבנת זאת, חיים, היית ממילא מבין כיצד
 מבחינים בהתגלות הקדוש ברוך הוא באסון בדיק כמו בישועה.

הראסינאי דיבר בקול חם, בטוב-לב אבהי, וכל העת לא הסיר את ידו משכמי חשתי כלפיו אהבה רבה והבנתי שהוא הרחיק לכת באדיקותו הרבה יותר מלפני שנים. - ר' הירש, הן אתה ממש אינך מדבר כדרכו של גובהרדוקאי, אלא כחב"ד, כחסיד הלומד "תניא".

הראסינאי נד בראשו:

- אתה, העומד בחוץ, וחסידות ומוסר הם בעיניך מיני חקירה סתם, רואה אתה קודם-כול את השוני שבין שתי השיטות. אך לאותם שמקיימים יהדות למעשה, הן שתיהן דבר אחד. זה שהרבנים לפנים לחמו נגד חסידות ומוסר, היה מתוך חשש שמא הדרך החדשה תנתק יהודים משמירת הדינים והמנהגים בכל חומרתם. לאמיתו של דבר, המוסר והחסידות רק חיזקו את היהדות, והמחלוקת כבר מזמן נשכחה. תורה אחת היא. אין הדבר תלוי אלא בנקודת המבט. וכל אימת שאני חש חולשה בשמירת איזה דין, הריני לומד שולחן ערוך. וכשאני חש רצוץ במלחמת החיים, הריני לומד מוסר. וכשאני רואה שהמוסר התעה אותי רחוק מדיי, השקיע אותי בעצבות ופרישות, וניתק אותי מכלל ישראל - הריני לומד חסידות.

ד

יצאנו מן הקטרו' קרוב לרובע היהודי "רי דה ריוולי" ועברנו על פני בית העירייה העתיק של פאריס "אוטל דה ויל". בגומחות ה"אוטל" שבצדי החלונות, בשלוש שורות זו מעל לזו עד לכרכוב הגג, עומדות דמויות מפוסלות באבן, לקצתן חרב, בידי קצתן ספר או טבלת צבעים ומכחול או מכשירים גיאומטריים. המוני יונים כיסו את הפסלים. מדי רגע ניתקה להקה מן הבניין ובמשק כנפיים משיי וסואן חלפה באוויר. היונים נחתו בכיכר הסמוכה וברחובות שמסביב, חיפשו מזון, דילגו ונהמו. אחרי שניקרו וליקטו גרעינים, היתה הלהקה שוב נישאת בנפנוף כנפיים אל האנדרטאות. בחילוף מעופן החפז הלך ושוב הן דמו לגלי ים השוטפים אל החוף וחוזרים.

הראסינאי ראה שאני מסתכל באנדרטאות וזרק בי מבט קשה:

- מי הם עבודות-זרות אלו?

הסברתי לו שאלו אישים מפורסמים של צרפת. אנשי מלכות, גבורים לאומיים, מלומדים ואמנים.

- ר' הירש, התחננתי אליך, הסתכל באנדרטאות האבן. דומני שהן מחייכות אל להקות העוף המרפרפות מסביבן. הנה אנשים גדולים אלו מימים משכבר אף הם שמחים עכשיו שהם ניצבים בכיכר, ששם יש תמיד שאון והמולה של קטנים והמון של גדולים. התקרב יותר, ראה נא איזה אור שופע מתוך עיני השיש שלהם. ראה כמה טוב שוכן בקמטים העמוקים של פני האבן הנבקעים. אתה קורא לזה עבודה זרה, ואני אומר לך

ללא מליצה שיש לי חשק לבכות בשעה שאני רואה את עבודות הפיסול הללו בגני פאריס, בכיכרות ובגלריות. הרי זה נס. איך יכול אדם להפיח רוח חיים באבן? בראותך אדם חי, אתה רואה רק אותו לבדו, אבל כשאתה מסתכל באדם יצוק ארד, אתה רואה את המין האנושי, את מה שנקרא האידיאה הנצחית של האדם. מכין אתה אותי? הנה זה, רואה אתה, הוא משורר בעל שם עולמי. הסופר הגדול, צריך אתה לדעת, מרחיב את מושגינו ומעורר בנו רגשי רחמים כלפי האדם. הוא מראה לנו את טבעו של זה שאינו יכול להתגבר על מאווייו. אפילו את הרשע שוב אינך דן לפי מעשיו גרידא, אלא לפי היסורים שהוא סובל במלחמתו עם עצמו ועם כל העולם בגלל יצריו. אינך מצדיק אותו, אבל אתה מבין שהוא אינו יכול לנהוג אחרת... מפני מה אתה מורט את זקנך, ר' הירש?

הראסינאי מרט בזקנו מרוב זעם והביט בי בעיני אש-להבה:

- איך אינך בוש לפטפט כך, חיים - קרא. עדיין לבך אטום עד כדי כך שאתה יכול לבכות מרוב התפעלות, כדברך, בשעה שאתה לוטש עיניך אל אותם גלמים מצוירים או מעוצבים בחומר - בשעה שמבית-מדרשו של הגאון מווילנא נותרו רק כתלים מפויחים? על ארון הקודש החרב של בית-הכנסת של וילנא היה לך לבכות! אותם אמנים שלך, מפסלי המצבות, המשוררים שסיפרו את עלילות הקיסרים; אותם שחקנים שרקדו והציגו למען אנשי השררה, האם האמנים שלך הרהרו אי פעם בכך שהפטרון שלהם, המלך, הורג עיר שלמה על נשותיה וילדיה וגוזל את כל אשר להם, כדי לקנות אותם, את האמנים, בזהב? הגם הנביאים החניפו למלכים ולקחו מהם מתנות, אתנן זונה? ואיזה רחמן אתה! הסופר מראה שהרשע הוא קרבן של מדותיו המגונות. כך, דומני, אמרת. אכן, רחמנות על בעל-הגאווה המרוצץ אחרים, ותוך כדי כך אהה! הוא עצמו נשבר. צער רב יש לו, למסכן! הרי לא תשכנע אותי שלהיות צדיק ולעשות טוב ללא פנייה קל יותר מלהיות גואף. אף-על-פי כן יותר מעניין אותך לתאר את בעל התאוה. אתה מכירו יותר טוב, מפני שהוא יושב כך ובאמנים שלך. אם אתה מצדיק את הרשע המרושע, הרי כל הכתיבה שלך היא בעיניי כמוקצה מחמת מיאוס. היה לך לשפוט את הרשע! לשפוט את הזולל וסובא! הוא אינו יכול לנהוג אחרת - אומר אתה? הוא חייב להיות יכול אחרת! שוררת לי כאן "ברכי נפשי" נאה לאילילים העבשים, חיים וילנאי. הירש ראסינאי עמד זקוף והביט בעיניי במבט חד ומאיים כמו אחת-עשרה שנה לפני כן בפגישתנו ברחוב בביאליסטוק. קולו נעשה קשה ורועם. עוברים ושבים עמדו והביטו על היהודי העבדוק, שעומד ורומז באצבעו על הפסלים של "אוטל דה ויל", כאילו צעק אליהם. הירש אף לא הרגיש בעוברים-ושבים. זקנו נתעופף לשני צדדים ודמה לציפור שחורה בעלת כנפיים פרושות שנורתה ונפלה מאחד הפסלים. התביישתי מפני הצרפתים שעמדו סקרנים והסתכלו בנו בחיוך רגוע. והרגיזה אותי המהומה שהקים הראסינאי באמצע הרחוב, כאילו דרש דרשה לפני קהל גדול בבית-המדרש.

- אל תצעק, הסיתי אותו מתוך רוגזו שעלה בי, אתה סבור שרק לך מונופול על החסד והאמת. שוב אתה מתחיל מאותו מקום שהפסקנו לפני אחת-עשרה שנה. בנווארדוק אתה נהגת לשבת תמיד ליד חלונות סגורים, אך עדיין היה לך יותר מדיי אור בבית-המדרש, והיית בורח לעליית-גג. מעליית-הגג זחלת לתוך מרתף, ומן המרתף זחלת אל תוך בור מתחת לפני האדמה. שם חגגת התבודדות והשלית את עצמך כי מחשבות ורגשות צומחים לבני אדם כמו שערות, ואפשר לקצוץ אותם ולגלחם, ולשייר רק זקן ופאות - מחשבות קדושות ומידות טובות. אתה בְּדִית עולם ואתה מבטלו. בדיית אדם ואתה מצווה עליו לעמוד על ראשו: היה אחר! אבל אפילו המתנות לא עשו את האדם לאחר. הרע נעשה שם עוד יותר רע. אולי היה יכול אדם להוציא את ימיו ולא להכיר את עצמו, אבל בְּנִסְיוֹן ראה אדם את עצמו ואת האחרים במערומיים. לאחר השחרור, אפילו האדם הטוב יותר לא נשתחרר עדיין מן הרעל שהוא הוכרח לספוג מאחורי גְּדֵרוֹת התיל. כעת, אם המתנות לא שינו את האדם מיסודו, אתה תשנה אותו על-ידי "ועד", על-ידי "חוג", על-ידי "בורסה", על-ידי שיתנועע מתחת ל"תומר דבורה"⁸

הראסינאי הביט בי בתדהמה. אש החרון שבערה בעיניו כבתה, אך בגחלתן השחורה נשארה כעין השתקפות של דליקה רחוקה:

- אינך יודע מה אתה שות, חיים, אמר בשקט ובצער. מי אמר לך שיסורים סתם מטיבים את האדם. קח למשל את יום המיתה. כשאדם ירא-שמים נזכר במוות, הוא נעשה יותר ירא-שמים, כלשון הפסוק, טוב ללכת אל בית אֵבֶל. אולם החופשי, כשהוא נזכר כי עתיד הוא למות, הוא נעשה עוד יותר פורק עול, כמו שהנביא אומר על מחשבת הרשעים: אָכֹל וְשָׁתוּ כִּי מָחָר נָמוּת. הווי אומר, סיבה חיצונית אינה יכולה לגרור בחזרה אל היהדות. הלב והמחשבה צריכים הכנה לָזֶה. מי שלא הגיע למחנות כשהוא מזורז למעלות המידות, לא נתעלה שם. אבל איש הרוח יודע כי תמיד ובכל מקום חייב הוא ללכת מעלה מעלה, שאם לא כן הוא יפול מטה מטה, כדברי הגאון. ומה שאתה טוען, שאדם אינו יכול להשתנות - הוא שקר מוחלט. מבשרי אחזה אלוהי! הירש הראסינאי יוכיח שאדם יכול להיות לאיש אחר. לא אלך לפרט לך מכמה תאוות סבלתי; כמה פעמים כמעט נתפקעו עורקיי מרתיחת הדם; כמה הקפדות הייתי צריך לעקור מתוכי; מכמה הרגלים צריך הייתי להיפטר. אבל ידעתי, מי שאינו מקבל את עצמו⁹ מודה בְּרִבּוֹנוֹ של עולם. ידעתי שהעונש הקשה ביותר לאדם הוא אי יכולתו

⁸ המושגים: "ועד", "חוג" ו"בורסה" לקוחים מעולמה של ישיבת נוברדוק ומתייחסים לדרכי החינוך המוסרי שהיו נהוגות בה. "מתחת לתומר דבורה" במקום "מעל ל"תומר דבורה", ספר מוסר קבלי מאת ר' משה קורדובירו (נפטר בשנת 1570).

⁹ במקור: "ווער עס פֿאַרלִינקט זיך גופא" - מילולית: "מי שמכחיש את עצמו", אולם תירגמתי לפי מיטב הבנתי את כוונת המחבר בהתאם להקשר ולעניין. וכן בהמשך: "דער גרעסטער

להיפטר מהרגליו הישנים. ומאחר שרצייתי באמת להתגבר על עצמי, הקדוש ברוך הוא עוזרני.

– עדיין נשארת קפדן, ר' הירש, סלח לי. אתה בשום אופן אינך מוכן להכיר שאותם חכמים, שאתה קורא להם "אלילים עבשים", הרימו את האדם ממצבו החייתי. הם לא היו קצבים של נשמות ולא השלו את עצמם שאת התשוקות הנמוכות אפשר לקרוע מתוך האדם, לכרות אותן. הם הכירו היטב את השורש הנסתר של המין האנושי, לפיכך את המוח שכוסה בצמחיית פרא הם ביקשו להאיר באור חכמה, וממילא יגדל הפרט ויגמל ויצא מבצת מאווייו, מאפלת היער שבלשד-עצמותיו. צללים אי אפשר לגרש במטאטא, אלא במנורה שהודלקה. האנשים הגדולים הללו...

הירש פרץ בצחוק גדול כל כך, שאני הפסקתי באמצע דבריי. מיד הוא חדל מן הצחוק ונאנח:

– עייפתי מאוד, כל הלילה נסעתי. בוא, נשב יחדיו שם על הספסל ליד הגינה. ללכת ממך אין לי חשק, משום מה. אתה בכל זאת למדת בנובהרדוק, אפשר שעוד נשאר כך ניצוץ.

עד הספסל הלכנו ושתקנו. בפגישה זו הייתי סבור תחילה שהוא נתרכך. לבסוף נוכחתי לדעת לצערי, שהתרעומת שלו עליי ויחס הביטול כלפי העולם עוד גדלו. בכל זאת קיוויתי שההפסקה תחליף את הטון המתוח של שיחתנו, ולא מיהרתי לפתוח ראשון בדברים. אבל הירש קימט את מצחו, כמרכז את מחשבותיו, וכאשר נתיישבנו על הספסל הוא חזר אל דבריי האחרונים.

ה

...אנשים גדולים, אומר אתה, הם הללו? הגרמנים טוענים שהם הוציאו מקרבם את הגדולים ביותר. אינני יודע אם אכן את הגדולים ביותר, אבל באשר לעובדה שמהם יצאו מלומדים אין ביניכם החילונים, כמדומני, מחלוקת. נו, האם השפיעו הפילוסופים על בני אומתם ולשונם להיות טובים יותר? ויש להקשות: האם אותם חכמים עצמם טובים היו? אל תחשוב שאני מבטל את חכמתם ומדעם. במחיר השנים שבהן הייתי במחנות שמעתי וקלטתי דברים רבים. היו בינינו מלומדים מפורסמים, הגרמנים ערבבו את כל האנשים יחדיו, וברגעים של פנאי היינו משוחחים. מאוחר יותר, לאחר שבעזרת השם ניצלתי, גם אני בעצמי הסתכלתי בספרים שלכם, שכבר לא הייתי מתיירא שמא

גורדין פאר אַ מענטשן איז, אויב ער קען זיך ניט אָפּזאָגן פון זיין אַלטער טבע, לא שמרתי את המילים העבריות שבידיש, אלא תרגמתי לפי העניין "שהעונש הקשה ביותר" ו"מהרגל הישנים".

זיק לי הדבר, ובאמת התפעלתי מרעיונותיהם. לפעמים מצאתי במאמריהם עמקויות וכשרונות כאלה, כמו להבדיל בספרים הקדושים שלנו. אך הם לא הרחיקו לכת מעבר לדיבורים! ורואה אתה, אני הרחקתי לכת עד כדי כך שאני מאמין למשוררים ולפילוסופים¹⁰ שלהם, שהם רצו להיות טובים, אלא מאי, שלא עלתה בידם. ואם יודע אתה על כאלה שאכן היו להם מידות טובות, הרי היו אלו יחידים. אבל ההמון וגם החכמים נותרו עם הדיבורים הנאים. לדבר הם יודעים בצורה נאה יותר מאתנו. ואתה משתמש על פי רוב במילים ששאלת מהם, מן ה"עברי" שלהם.¹¹

יודע אתה מפני מה הם לא יכלו להיות טובים יותר? כי נפשם יוצאת להנאות החיים. וכיון שהנאות החיים אינן באות מעצמן ונופלות ללא טרחה אל השק הפתוח, נולדה בהם האכזריות, הרציחה – ההנאה מן הרציחה. ואותנו הם שונאים תכלית שנאה, מאחר שאנו באנו לעולם ואמרנו שיש דברים שאסור לעשותם. משעה שאמרנו את ה"לא" הראשון, "לא תרצח", הם נעשו שונאים לנו. ומשעה שהם עצמם קיבלו עליהם את ה"לא תרצח" שלנו, זה השפיע על יחידים מתוכם, אך השאר נעשו שונאים עוד יותר. ולפיכך הם מדברים דיבורים נאים כל כך, מפני שעל-ידי כך הם מבקשים לפתות את עצמם למעשים נאים, אך אין הדבר עולה בידם, והכול נשאר בגדר מליצות. ובכך נחה דעתם, מפני שהעיקר אצלם שתהיה לאדם שיטה. מן היוונים ירשו האומות את אהבת הסדר והשיטות המצועצעות.

מתחילה הם עושים את מעשיהם בפרהסיה. אין הם נהנים מתאוותיהם אם אינם יכולים לעשות מעשיהם בריש גלי, שכל העולם ידע, כמו שיכורים שאינם יכולים לשתות ביחידות אלא בחברותא. אגב אורחא הם נוטלים היתר לחטאיהם, באומרם: אין אנו צבועים, עושים אנו את העולה על רוחנו בגלוי. אבל הם אוהבים לערוך מלחמה לא רק נגד זולתם אלא גם נגד עצמם, להיאבק עם עצמם (אליבא דאמת, לא חזק מדי...) אפילו לסבול ולעשות תשובה. וכשמגיעים הדברים לחזרה בתשובה שלהם, חייב הדבר להיות ידוע לכל העולם. זו תשובה שיש בה הנאה משונה שיהא אדם מפרט את חטאיו בפרטי פרטים, מפני שאהבתם העצמית מגיעה עד כדי מחלה. הם אפילו אוהבים את קרבנותיהם, מפני שהללו מספקים את הנאת החטאים ואת הייסורים המתוקים של החרטה.

הראסינאי נתרחק ממני לקצהו האחר של הספסל והתחיל להתבונן בי, כאילו עלה בדעתו שמא מדבר הוא בטעות אל איש זר ולא מוכר. אחר כך השפיל ראשו ומלמל כמו לעצמו:

10 במקור: "חוקרים", ואין הכוונה לאנשי מחקר מדעי, אלא למילה הגזורה מן המונח המסורתי "חקירה", דהיינו: הגות פילוסופית.

11 שימוש אירוני במונח טכני, שציין את הלימוד הראשוני של ילד ב"חור" – ידיעת הא"ב העברי וקריאת התפילות.

– התזכור, חיים, פעם אחת בביאליסטוק... רגע נשתתק, משך בשערה של זקנו, כאילו משה באמצעותה את הזכרונות: התזכור, חיים, איך ברחוב זרקת לי אמירה, שבורחים אנו מן העולם מפני שאנו פוחדים שמא לא נעמוד בנסיון? בעל מוסר עמל כל חייו בתיקון מידותיו, וכל מילת ביקורת שאומרים לו נשארת תקועה בו כסכין. כן, אמת הדבר! כל ימי בחרותי הייתי מהלך ועיניי מושפלות ארצה, שלא אראה את העולם. באו הגרמנים, תפסו אותי בזקני היהודי ומשכו את ראשי אל על, וציוו עליי להביט להם היישר בעיניים. אנוס הייתי להביט בעיניהם המרושעות ובעיני כל העולם. וראיתי, חיים, ראיתי – אתה כבר יודע מה: כל מה שעבר עלינו. עכשיו יכול אני להביט בכל העבודות הזרות ולקרוא כל טרפה-פסולה, ולהתבונן בכל תענוגות החיים, ולגבי לא יהיה בכך משום נסיון, מפני שלמדתי להכיר את פרצופו האמיתי של העולם. ואתה אומר לי שאינני מכיר את העולם אלא העללתי עליו עלילת שקר. אוי, ר' חיים, חזור בק! עדיין אין השעה מאוחרת מדיי. זכור מה אומר ירמיהו הנביא: כִּי שְׁתִּים רָעוֹת עָשָׂה עָמִי, אוֹתִי עָזְבוּ, מְקוֹר מַיִם חַיִּים, לַחֲצֹב לָהֶם בְּאֵרוֹת, בְּאֵרוֹת נִשְׁבָּרִים, אֲשֶׁר לֹא יִכְלוּ הַמַּיִם.¹²

בדיבורו של הירש נשמע שִׁכְרוֹן־לֵב רב. על זקנו נטפו טיפות. הוא העצים את עיניו לעצור את דמעותיו, אבל הן זרמו על לחייו. על כתפיו ששפלו פתאום ובפניו שקפאו ראיתי את היסורים שעברו עליו. נטלתי את ידו ואמרתי אליו בהתרגשות: ר' הירש, אתה אומר שאני עזבתי את המעיין הטהור ושואב מבאר שבורה. דע כי טעות בידך. אני שואב מאותו מעיין טהור כמוך, אבל בכלי אחר. הירגע, ר' הירש, אולי תיכנס עמי כאן ממול, לחנות הפירות, ונקח פרי או משקה קר? אינך רוצה? אם כן נשב פה על הספסל. באמת אבקש ממך שתסביר לי רעיון שהבעת. לפי דעתי יש בו סתירה פנימית, או אפשר שלא עיכלתי אותו כראוי.

אתה בעצמך אמרת, שאתה סבור כי בקרב אומות העולם היו חכמים ואנשי מעשה שרצו להיות טובים, אלא שלא עלתה בידם. עד כאן דבריך. וקשיא לי טובא: יסוד הוא ביהדות שיש לאדם רצון חופשי. ושיטת נובהרדוק מרחיקה לכת ואומרת שאפשר להגיע למדרגה של עשיית מעשים טובים ללא פנייה כלשהי, ולו קטנה ביותר. ואם יכול אדם לקלף מעצמו את הרע כדרך שמקלפים את הקליפה מבצל, שואל אני אותך: מפני מה חכמי הגויים לא יכלו להיות טובים, אם הם רצו? הרי שאתה מאמין שאין בחירה חופשית.

12 במקור מלוות כל אחד מחלקי הפסוק (ירמיה ב, יג) בתרגום יידי, כדרך שנהגו ללמוד "פסוק" בלויית ה"טייטש" שלו. את התיבה "בורות" העתיק גראדע כקריאתו, בוי"ו חלומה, אך בהמשך הוא מתייחס למלה זו ככתבה (בארות), שכן אומר המספר להירש "איר זאגט אז... איד שעפ פון א צעבראָכענעם ברונעם", על כן תיבה זו ככתבה במקרא.

השאלה פרצה מתוכי בעוז, ושלא ברצוני נתלוותה אליה נימה של נצחנות לגלגנית. דבר זה הפיג מן הראסיינאי את הבכי. הוקל לו והוא השיב לי ברוגע ובמתינות רכה: שכחת, חיים, מה שלמדת בנובהרדוק, אזכיר לך אפוא:

הקדוש ברוך הוא עשה עם האדם חסד גדול שחנן לו דעת. מי לנו גדול מן הרמב"ם? אמר עליו הגאון מווילנא: הפילוסופיה הארורה התעתה אותו מני דרך. אך אין אנו מדברים עתה במטאפיזיקה, במה ששייך לרקיעים, במה שעל הארץ אנו מדברים, במה ששייך לבין אדם לחבירו. ואם חז"ל אמרו שאפשר ללמוד מידות טובות מבעלי חיים, כל שכן שאפשר ללמוד אותן מן השכל. ואנו יודעים כי סבי דבי אתונא העמידו שיטות מוסר המיוסדות על טהרת השכל, והיו להם תלמידים רבים, לכל אחד מהם "חדר" משלו.

אבל עדיין אותה שאלה עומדת במקומה: האם הם באמת חיו כפי שהם לימדו, או שמא השיטה נשארה רק שיטה? חייב אתה להבין אחת ולתמיד, שבשעה שהתאוות אינן רותחות והשכל רגוע וזך, אין אדם יודע כיצד ינהג כאשר יתעורר בו הרצון האפל. אדם מתפעל מן החכמה של עצמו ונכנסת בו גאוה על רוחב מדעיו, אבל כאשר משהו מתחשק לו פתאום, הריהו שוכח את כל התורות שלו, חושיו חזקים מתבוננתו. כמו כלב מאולף ההולך בטיול בצורה מהוגנת בעקבות צעדי בעליו, ופתאום הוא מתפרץ וניתק ממנו למראה כלבה - כך הוא השכל. אצלנו יש יסוד ועיקר, שהשקפות מסולפות מקורן במידות רעות. כפי המתחשק לאדם הוא מתאים את פלפולי פשטיו. הא תשאל, והרי לפני כן הוא דיבר דברים אחרים? יאמר שלפני כן טעה. ואם תלחץ אותו אל הקיר, שלפני כן דווקא שכלו לא טעה, ישיב: מילא, כאשר מתחשק לי משהו, אינני יכול להיות אריסטוטלס באותה שעה. כיון שהשביע את תאוותו הריהו מתחרט. בשעה ששוב יחוש את ניקורו של הרצון בבית חזהו, מיד נופל השכל החלוש ומתעלף כתרגולת. הוא מחלץ רגל אחת ושוקע ברגלו האחרת, כמו בבקצה טובענית. יש לו אופי דק כמשי ורגש ליופי, דיבורו בנחת ויש לו רעיונות רמים ונישאים, וכולו שבת. אבל אך יראה רגלה של נקבה, ראשו מסתחרר ומהומה משתררת בתוך רגשותיו המעודנים, כמו בקרב נמלים לפני גשם, ושכלו - שוקע. יתירה מזו: מי שחי רק לפי השכל, מכניס לפעמים את עצמו במו ידיו לתוך נסיון. הוא רוצה להתחכם יותר; הוא זוחל אל האש ונשרף. וחץ מזה שהשכל אינו יכול לעזור, נראה לי כי שיגעון הוא לדרוש מן האדם לחיות על פי השכל. השכל עשוי לומר לו שכדאי לו להיות טוב, שהדבר מביא שלוה ואושר וידידים. הוא עשוי לומר לו שכל בני האדם הם כאברי גוף אחד, לפיכך אסור לאדם אחד להזיק לחבירו. כל אלו דיבורים הגונים ונאים שאותם דיברו סבי דבי אתונא וחכמים אחרים שהיו אחריהם. אבל אם צריך אדם להיות טוב מפני שכדאי לו, הרי היום כדאי לו ומחר לאו. ואפילו קודם למחר אינך יכול להכריחו שיהיה מחושב. אם ארצה, יכול אני לומר - מוטב לי לחיות שנה אחת וליהנות

בחיי, מלהתענות ולסבול שנים רבות. אדם שאין לו אלוה, בגלל מי ומפני מה ישמע לפילוסוף שמצווה עליו להיות טוב? גם הפילוסוף עצמו, על אף שכלו החובק עולם, מרגיש צינה, תוגה וריקנות. משול הוא לאדם החוגג חתונה לבדו עם עצמו. הוא קישט את ביתו, הדליק את כל המנורות, פרש על השולחן מפה לבנה, שם מסביבו כיסאות, יוצא, נכנס בחזרה וקד קידה לפני כיסא – כאן כאילו יושבת הכלה. קד קידה לפני כל שאר הכיסאות הריקים – שם אמורים לשבת כל שאר המתחתנים, והוא שותה ביחידות לחיים.

המוצא היחיד הוא זה: שאדם יבחר בין טוב לרע רק כדרך שהתורה בוחרת בשבילו. כוונת התורה היא לטובת האדם והיא יודעת יותר טוב מה טוב לו. התורה היא המציאות היחידה בחיים. כל שאר מה שבעולם אינו אלא חלום. כמו שהקדוש ברוך הוא הראה למשה במדבר משכן וכליו של אש ואמר לו ראה ועשה לי כתבניתם, כך מאותיות התורה נבנית דמות אדם השלם של אש. אדם בשר ודם חייב לעצב את עצמו על פיו בכל הפרטים. אפילו הוא מבין גם בשכלו שכך ראוי לו לעשות, אסור לו לשכוח אף לרגע קל שהוא עושה כך בעיקר מפני שהתורה מצווה אותו כך. באופן זה הוא יבטיח את עצמו לשעה שלשכל לא יהיה כוח כדי לאכוף עליו את מצוותו.

המתן, עדיין אינך מוכן. גם אדם שיש בידיו תורה יכול להיכשל. עשוי הוא שישכנע את עצמו: אני אינני חי לפי שכלי, אני חי לפי התורה. והוא בטוח שבבוא שעת הניסיון, הוא יסתכל בספר איך צריך הוא לנהוג וכך יקיים. הוא משלה את עצמו שהוא בן חורין, ולאמיתו של דבר מגעת בחירתו החופשית רק עד היכן שמגיע רצונו. למה הדבר דומה, לדוב בגן-חיות מגודר. השומרים הקיפוהו בסלעים ומילאו בור גדול במים. סבור הדוב הלבן שהוא על ים הקרת. אך ינסה נא לצעוד צעד אחד מחוץ לגדר! כך הוא אותו אדם הסומך על רצונו החופשי. אדם, אפילו יש בידו תורה, ייכשל ולא יעמוד בניסיון, אם לא יעמול יומם ולילה. הוודע כל הנסתרות ידע שאברהם אבינו יעמוד ויקריב את יצחק, ואף-על-פי כן רק לאחר העקדה אמר המלאך לאברהם, "עתה ידעתי". זה מוסר השכל לדורות, שעד שאדם אינו מוציא אל הפועל את המוטל עליו, אין התורה סומכת עליו. גדילתו של אדם גנוזה בו בכוח מילדותו, אבל אין אנו יודעים לאיזה גובה יגדל. אף אם יש לו אב ואם כארזים, אפשר שיחזור בו טבעו של סב ננס. רק מפני מעשים טובים נדחים מעשים רעים. לכן ענו בני ישראל בהר סיני "נעשה", רק נעשה, כל הזמן נעשה. "ונשמע" – ועכשיו נדע מה התורה מצווה אותנו לעשות. בלי מעשים, כל החקירות אינם אלא דברים בטלים.

זו השקפתו ודרך מוסרו של ה"סבא", ר' יוסף יוזל¹³ זכותו יגן עלינו, ואלפי תלמידים של נובהרדוק השרו את עצמם בה יומם ולילה. אך אתה לעגת לזה שבנובהרדוק

13 ר' יוסף יוזל הורוויץ, מחשובי תלמידיו של ר' ישראל מסלנט, מייסד ישיבת נובהרדוק (1896).

הפולמוס שלי עם הירש ראסינאי

אנשים עמלים על עצמם, משייפים ומלטשים את נפש עצמם ומבקשים ללקוט פניני פעולות בהטבה. עד שבאו הגרמנים ימח שמם והשמידו את התלמידים הקדושים שלנו. ואנו שנינו ניצבים לנוכח כלל ישראל החרב. ואתה ניצב עוד לפני חורבן מיוחד שלך - חורבן אמונתך בעולם. זה מציק לך, מנקר בך, ואתה שואל אותי: מפני מה חכמי הגויים לא יכלו להיות טובים, אם הם רצו? ואתה מוצא סתירות בדבריי. אבל אליבא דאמת, אף-על-פי שאינך אומר לי זאת, אתה חש בסתירה פנימית לא בדבריי אלא בדברי עצמך. אתה האמנת שהעולם הולך אל הטוב, ואתה הראית לדעת שהעולם הולך... בדמנו. בהשקפה שלי אין ולו משהו סדק של סתירה. חכמי הגויים, אפילו אותם שרצו, לא יכלו להיות טובים עד יסוד נפשם, מפני שאין להם תורה ולא ליטשו את מידותיהם כל ימי חייהם. תורת המידות שלהם מיוסדת על הוכחות באמצעות המוח. הם הלכו על הנחותיהם השכליות כמו שהולכים על פני נהר קפוא. אבל כאשר בא היטלר עם צבאותיו הפראיים ובטנקים שלו רמס את חוכמתם של חכמי אומות העולם, הקרח של שכלם החלקלק נבקע, וכל טובם טבע.

ויחד עם טובם כלפי זולתם טבע גם הכבוד כלפי עצמם. מילתא זוטרתי! בשביל דיבור קשה אחד היו מכים בחרב, יורים ואוסרים בנחושתיים. כדי שהרחוב לא יעקם אפו כלפיהם, שאיזה חמור לא יקרא להם פחדן, רועדים בפני המוות הם הלכו אל המוות. דורות אחר דורות פָּשְׁתָה גאוותם כמו סרטן, עד שזללה את בשרם וינקה את לשד עצמותיהם. תקופות תמימות הם עסקו בחקירות, דיברו וכתבו: האם החובה כלפי העם והמשפחה קודמת קדימת מעלה, או האם חירותו האישית של אדם קודמת לחובה כלפי אב-אם, אשה-וילד ואפילו כלפי עצמו? נמנו וגמרו, שאין שלשלאות שעם אינו יכול לקרוע. נמנו וגמרו, שהאמת והשכל הם כמו השמש, שצריכה לעלות. כסת, למשל, את השמש במלוא מעדרים עפר. קם במערב שליט במגפיים ושפמפס קטן, ובמזרח קם שליט במגפיים ושפם גדול, ושניהם בעטו בחכם והפילוהו לארץ, והוא נפל אל תוך הרפש, לעומק כזה שרצה השליט בעל המגפיים והשפמפס הקטן במערב והשליט בעל המגפיים והשפם הגדול במזרח. אם תאמרו: החכמים רצו להציל את נפשם, אני מבין. אבל הלוא הם צעקו שחירות, אמת ותבונה יקרים לפילוסוף יותר מחייו. והנה אותו חכם העומד כנגדנו במכשירי המדידה שלו, למדוד את הכוכבים והמזלות, כשהכול טענו: השמש מסתובבת, והוא אמר: לא כן, הארץ מסתובבת! והרוג אותי, קצוץ אותי - לא אדע מה הוא הוא היה אומר לנכדיו של היום? אילו נכנסה רוח חיים בחכם הקדמון, הוא היה יורד מן הגומחה וחובט את ראש האבן בריצוף אבני הכיכר ואומר "איכה".

הראסיינאי דיבר לאט, כראש ישיבה השונה ומבאר לתלמיד סוגיה קשה מאה־פעמים ואחת. הוא עשה כמה הפסקות קצרות מתוך כוונה לאפשר לי להיטיב לקלוט את דבריו. קצת היה מנענע את עצמו כמו בשיחת ליל שבת בנובה־רדוק בזמן אלול, שמסתיימת בזעקה, בהתעוררות ובניגון־הספד. הוא התחיל לדבר יותר בלהט וקולו נעשה יותר נרגז. הוא סיים אל משפטיו בוודאות קשיחה, כאילו תקע מסמרים בכתלים. הוא צעק לתוכי כאילו אני חרש, או כאילו אני מרתף אפל, והוא קורא לאחד שנסתתר בתוכי. ההמולה בכיכר הסמוכה וברחובות הקטנים שמסביב שקטה וזרם האדם במדרכות נעשה דליל יותר. על הספסלים שמסביב לגינה ישבו עוברים־ושבים ושתקו, מותשים מן החום הלח של היום, להתרענן ברוח הקלה של ערב פריסאי מכחיל. הציפורים חדלו ממעופם להקות־להקות מבית־העירייה וחזרה. הם כיסו את הדמויות כאילו בגופיהם המכוסים נוצות הגנו וחיממו את העירום האבני של האנדרטאות, שהראסיינאי מבקש להפיל מכניהם כמו אברהם את אלילי תרח אביו. הירש קם פתאום, פסע פסיעה לפניו, ואימץ את מבטו. צעיר אחד עבר כשהוא שקוע בהרהורים. פניו של הראסיינאי הוארו בחיוך אבהי:

- יהושע, קרא בשקט ובחמימות.

הצעיר זע והרתיע:

- רבי, קרא בשמחה נערית והושיט יד. הם התנשקו.

- כתבת שישר מן הרכבת תבוא לבית־המדרש, אמר הבחור, אך מסתבר שהלכת תחילה עם החכילות אל המגורים. אבל היכן נתעכבת כל היום?

הירש עדיין חיך את חיוכו האבהי ולא השיב. הבחור הביט בי, ראה שאני גלוח וראשי גלוי, והיה הדבר לפלא בעיניו והוא נפנה אל רבו, כמו בשאלה: היכול היה הלז לעכב אותך כל היום? הוא היה בשנות העשרים שלו, רחב גרם, בלונדיני, בעל שפתיים עבות, אך חיוור היה ולחיו נפולות, כמו חולה שחפת. מגבעתו היתה ללא קמט, כמו זה עתה הוסרה מאימום העץ, ודחוקה לאחור. מצחו הזיע. חליפתו החדשה - ארוכה מדי ורחבה יתר על המידה, כאילו מתוך חשבון שהלובשה יוכל עוד לגדול ולהתפתח בה. חייכתי בעל כורחי. הבחור נראה נוברה־דוקאי אמיתי, שעומד להיות חתן או מתקשט לכבוד שליחות בעיר זרה.

- מי "הם",¹⁴ שאל הבחור את רבו עליו בעדינות רבה של בן־תורה ליטאי. רבו היה במבוכה:

¹⁴ "הם" היינו הוא, בלשון כבוד או ניכור ביידיש (ראו הערה 2. בימינו משמשת צורה זו, המתורגמת מילולית מידיש, בעברית שכפי בני חוגי הישיבות). תרגמתי כאן לשון זו כצורתה, מפני שהמספר עצמו משתמש בהבדל שבין שתי הצורות ומדגיש כי מיד עם שינוי יחס הכבוד

- הם? נדחק הרב, הם למדו פעם בביאליסטוק אצלנו.

דבר זה שינה בכהרף עין את התנהגותו של הצעיר. הוא ניגש יותר קרוב ומתוך עיני הכבש הרכות שלו ניתזה פתאום חוצפה. אני, משמע, אחד ש"שנה ופרש", בוגד, ואם כן הרי זו כבר מריבה במשפחה:

- הוא למד פעם בנובהרדוק? חזר הבחור על דברי רבו בלשון שאלה, כאילו מתוך פליאה, והוא הטעים את ה"הוא" במקום "הם" כמדגיש את ביטולו כלפי. והוסיף המבקש¹⁵ הצעיר:

- אלמלא לא אמר רבי שהוא היה פעם בן תורה, לא הייתי מכיר עליו דבר זה. איש לא היה מכיר זאת ממראה פניו.

מסתבר שחריפותו של התלמיד הגדישה את הסאה אפילו בעיני הרב: - להיפך, השיב הירש רכות, אף עכשיו הם עדיין מאוד משוקעים ביהדות. הם סופר העוסק בכתיבה.

- סופר העוסק בכתיבה? צחק התלמיד בחוצפה ובלעג גלוי, מה הוא כותב? זה חרה לי, הייתי קרוב להתפרץ, אלא שנתיישבתי בדעתי. לא היה נאה לי להיראות בעיני הירש כמי שנעלב מאיזה שהוא בחור. ועוד, שמזה שנים רבות הייתי מנותק מאותו עולם ורציתי להתבונן היטב בספיחיה של נובהרדוק. גם הבינותי שהבחור היה במחנה ריכוז, מתלמידיו של הראסינאי במחנה, לפיכך שלטתי בעצמי.

- העיקר הוא, אמר הבחור פתאום, כאילו צותת לדברים ששוחחנו לפני כן וחש לעזרת רבו, העיקר אינו מה כותבים אלא מה עושים.

הירש, שבתחילה זע במקומו באי-נוחות, כאילו סיכל התלמיד את תוכניתו להחזיר אותי למוטב, עכשיו צהבו פניו וניכר היה כי נהנה מאוד לשמוע כיצד תלמידו זה מחציף¹⁶ כנגדי.

- ואילו דברים גדולים אתה עושה? נתלוצצתי, אתה לומד מוסר בהתפעלות?¹⁷

לולול עובר הבחור ללשון "הוא", הנחשבת בלתי-עדינה: "ער האט אמאל געלערנט אין גאָראַרעדאָק?"

15 צאצא זה של תנועת המוסר מכונה כאן באירוניה על שם מבקש הדרך הצעיר, גיבורו של ספר המבקש לר' שם טוב בן יוסף פלקנר (נפטר בשנת 1295), הבוחן את כל המדעים ולא נחה דעתו עד שהוא לומד את תוכמת האלוהות (מטפיסיקה). ספר המבקש הוא עיבודו של פלקנר לחיבורו הפילוסופי ראשית חכמה (והוא מיוסד על חיבור של הפילוסוף הערבי אבו נאצר מחמד אלפראבי, נפטר בשנת 950).

16 במקור: "שייגעצט מיר אויס", מילולית: מדבר אליי בחציפות של נערי-הגויים ("שקצים", ביחיד: "שיגעץ") והוא מן הביטויים שאינם מיתרגמים.

17 הצירוף לימוד מוסר "בהתפעלות" מציין שיטת לימוד שפיתח ר' ישראל סלנטר ואשר באמצעותה אמור היה הלימוד להפנים רגשית את המסרים של ספרי המוסר. שיטת לימוד זו הייתה רווחת בישיבות המוסר, ובכללן בישיבת נובהרדוק.

התלמיד החליט כפי הנראה להוכיח לרבו שאפשר לסמוך עליו. הוא כבר יכול בעצמו לעמוד כנגד האפיקורוס, לפיכך השיב לי בהתחכמות מרגיזה:

– היית מוכן למשל לסכן את נפשך בשביל מעשה כתבנות שלך כמו בשביל ספר תורה?

– מה פירוש לסכן את נפשי בשביל מעשה כתבנות שלי כמו בשביל ספר תורה? פניתי אל הירש, שקימט את מצחו משום־מה בחוסר שביעות רצון, ותוך־כדי־כך גבנו את גבו בענוותנות.

התלמיד הוא שהשיב:

ר' הירש, רבנו – תיקן לעצמו – הגניב ספר תורה ממחנה אחד למחנה האחר, שלשם העבירו אותנו. איש לא סיכן את עצמו להעביר אפילו סיכה, כי על כך היו מוציאים להורג בירייה, אבל רבנו העביר ספר תורה ובימים הנוראים התפללנו בציבור. האם אתה היית מסתכן בשביל כתיבתך כמו בשביל ספר תורה?

הירש התערב:

– יהושע אינו שואל אותך אם היה לך די אומץ־רוח לכך, בהשוואה אליי, העלוב, שכאילו הייתי הגיבור. אני הסתכנתי רק מפני קדושת ספר התורה, והקדוש ברוך הוא סייעני. ויהושע מקשה ושואל אותך אם מחשיב אתה את כתיבתך בדרגת קדושה עד כדי כך, שהיית מכניס את עצמך בסכנה בשבילה.

– הֵבֵן, ר' הירש, נפניתי אל הרב, באשר אליי אין טעם לְדַבֵּר, כי לא הייתי במחנה ריכוז. ואיך אתה אומר: עד שאדם לא הוכיח למעשה שהוא עמד בנסיון, התורה אינה סומכת אפילו על אברהם אבינו. אבל חבריי לחברותא של סופרים – הם היו בגיטו וניצלו – הם אכן סיכנו את חייהם בשביל מעשה כתבנות שלהם, כפי שאתה קורא לזה. והם גם הכניסו את עצמם בסכנה בשביל להציל כתבי־יד של מחברים גדולים שחיו לפניהם. אומר לך יתירה מזו: אתה סיכנת את נפשך בשביל ספר תורה, אבל בשביל דברי ספרות¹⁸ לא היית מסתכן. אפשר שלא היה לך ניחא שהגרמנים ישרפם, אבל אתה עצמך היית שורפם, לו אך יכולת. אני כבר רואה שכך הדבר! וחבריי הצילו ספרים תורניים יקרי מציאות, ובאותה אהבה ומסירות הם הצילו את יומנו של הרצל ומכתב של מקסים גורקי. אגב אורחא, רצוני שתדע, ר' הירש, שאנו נמצאים בעיר העתיקה של פאריס. וכאן, ליד ה"אוטל דה ויל", ממש במקום שאנו יושבים אצל "פלאס דה גֶרֶו", פירוש כיכר הזוועות,¹⁹ שבו נהגו לענות ולהרוג את הנידונים

18 במקור: "ביכער" – מילה המציינת ספרי "חול" (לעתים בדימוניוטיב, "ביכלער"), שברוב עם ההשכלה נתלוותה לו נימה של זלזול, לעומת המילה העברית "ספרים" שנתייחדה בידיש לספרים תורניים.

19 Place de Grève אכן שימש, משנת 1310 ועד למהפכה הצרפתית, מקום הוצאה להורג, אך פירוש המילה grève הוא שביתה מעבודה, והכיכר נקראה כך על שום שפועלים מתווסרי עבודה

למוות – עוד לפני שבע מאות שנה שרפו את "מורה הנבוכים" של הרמב"ם, בעקבות הלשנה של רבנים גדולים וקנאים, וסייע לכך ר' יונה גירונדי.²⁰ רק לאחר מכן, כשהתחילו הכמרים לשרוף גם את ספרי התלמוד, ראה רבינו יונה בזה עונש מן השמים על המלחמה נגד הרמב"ם, נתמלא חרטה וכתב את "שערי תשובה". בנובהרדוק למדו את "שערי תשובה" בקולות כאלה, שמרוב צעקה היו קודחים לעצמם חורים בראותיהם, אבל ללמוד מוסר-השכל שלא להיות קנאים כל כך – דבר זה לא למדתם ממנו.

הבחור עמד עמידה פרחחית, תחב את ידו בכיס מכנסיו, משך את מגבעתו המנופחת על עורפו ובקצה נעלו חפר בקוצר רוח בקרקע. כשכיליתי את דבריי הוא קרב אליי עוד יותר, כאילו ביקש לקיים קרב מכות, ובחיוך של ניצחון על שפתיו המעובות שאל: – ולהציל נפש חברך הקרוב, תלמידך, היית מסכן את נפשך? פעם אחת אני נחלשתי מאוד, עמדו והעבירו אותי למחנה אחר, בבלוק שבו מחזיקים חולים כדי לשלחם לתאי הגאזים. ואף לא אחד מחביריי, ואף לא אחי סיכן את עצמו, אלא ר' הירש. הוא זחל בלילה דרך גדל התיל ועל שכמו נשאני מבלוק הנידונים למוות. ואתה נמלטת מווילנא עם משפחתך או לבדך ברחת?

אני קפצתי, כולי רותח:

– ור' הירש הציל את משפחתו שלו? אתה הנך נער! קרבתי אליו והוא נסוג לאחור, נבהל ("נער" זה מילת נזיפה בישיבה. זה כאילו הסירו לבחור את המגבעת והלבישוהו כובע...). נער, צעקתי, אתה יודע עוד משהו זולת "לעשות לאפר", לבטל את זולתך? ואחיק, שלא חש להצילך, אתה הצלת אותו? ואילו אני הייתי מחלץ אותך ונושא אותך על שכמי, היית נעשה כמוני? ואילו נוצרי היה מציל אותך היית משתמד?

הצעיר נבוכ, הוא ציפה לעזרת רבו, אבל שתיקתו של הראסינאי בלבלה אותו עוד יותר. רבו הביט עליי בפחד, כחרד שמא אקלקל נשמה צעירה. בדאגה ובחיפזון הוא הוליק את התלמיד לצד ומשהו נתדיין עמו. הלז נתרחק, כשהוא זורק בי מבט עויין. – זה החינוך שלכם! זרקתי בראסינאי כשנותרנו לבדנו, שנאה ובוז לכל העולם.

היו מתאספים שם לחפש תעסוקה. בשנת 1806 היא הפכה להיות כיכר העירייה (Hôtel-de-Ville).

20 ר' יונה בן אברהם גירונדי (1200–1263), יליד גירונה שבספרד, שלמד אצל חכמי צרפת ופרובאנס, ר' שמואל מאיברא ור' אברהם ממנטפשלר (Montpellier). הצטרף לאחרון בחרם על מורה הנבוכים של הרמב"ם, שבעקבותיו נשרפו עותקי הספר בשנת 1233. ר' אברהם הואשם על ידי ר' דוד קמחי בהלשנה לפני הנזירים הפרנציסקנים והדומיניקנים בדבר טיבו של מורה הנבוכים. לפי איגרת של ר' הלל מזוירונה, לאחר שריפת התלמוד בפאריס, בשנת 1242, ר' יונה, שנמלט ללילות לארץ-ישראל, קיבל עליו להשתטח על קבר הרמב"ם ולבקש ממנו מחילה.

בזה כבשת את לבו יותר מבספר התורה. שיהא האדם ממית את עצמו ומבטל את כל העולם – זו היתה תמיד הרוח שלכם ועל זה, רואה אני, אתם מגדלים גם כיום את התלמיד הצעיר שלכם. אתה צועק אליי: חזור בך! ואתה חושב אותי למצורע. אמרת קודם שהמחלוקות בין המתנגדות, החסידות והמוסר כבר מזמן שכחו. תורה אחת היא, ואין שינוי אלא בנקודת המבט: פעם הנקודה היא חסידות ופעם אחרת – מוסר. מיהו שעשה שלום ביניכם? שנאתכם להשכלה השלימה ביניכם. סבור הייתי שעכשיו הגיע היום ואתם תשלימו גם עם ההשכלה היהודית בגלל האסון המשותף לכולנו. מתברר כי טעיתי: כלום לא נשתנה אצלכם.

הירש ישב בארשת כבויה, כאילו הוויכוח האחרון כילה את כוחו, אולם למשמע המילים האחרונות שלי הוא נתעורר והחל לחבוט בידיו:

– עצור, חיים, עצור. ענה לי: לו נודע לנו כי כוכב גדול מתקרב והולך אל כדור הארץ ובתוך ימים ספורים הוא יתנגש עמו והעולם ישקע לעולם ועד – האם היינו צריכים באותו רגע אחרון להשלים עם הגרמני, בגלל אותו כוכב, שעומד להשמיד את כל המין האנושי עם כל שאר הברואים? אבל השב לי בקצרה, להשלים עם הגרמני או לא להשלים?

– לא, לא היינו צריכים להשלים עם הגרמני של היום, אפילו ברגע כזה.

– הוא הדין, חיים, באשר להשכלה. איך יכולים אנו להשלים עם ההשכלה, בשעה שהעם הגרמני הרי הוא – ההשכלה. ולוואי שימחול לך הקדוש ברוך הוא כשם שאני מוחל לך. אתה חושד בכשרים. לא די שאיני חושב אותך למצורע, כדברייך, אלא סבור אני שיש בך הרבה חמימות יהודית, רק דעותיך מעוותות הן, משום כך אני משוחח אתך. ועל התלמיד שלי אל תהא לך תרעומת, כי הוא צעיר, היה במחנה, ועוד שהוא חולה. ואל היהדות לא משכתי אותו על ידי כיטול העולם, אלא הוא עצמו ראה, עם זאת שצעיר היה, את פרצופו האמיתי של העולם; גם לא מפני שאני הצלתי ממוות הוא נקשר אליי, חס ושלום! כוח אמיתה של תורה הוא שמשך אותו.

שָׁמַעֲנִי, חיים, דע כי בעיני עצמי קשה הדבר, מנין לי כוח דיבור כזה. אגלה לך סוד אפוא: אני מוכרח לדבר אליך. אני דיברתי אליך בכל אותן אותן שנים שהייתי בגטו ובמחנות. ואל ייפלא בעיניך שהיית חביב עליי עוד מאותם ימים שלמדת בביאליסטוק. כבר אז חשתי שאתה עומד ברגל אחת בחוץ, והתפללתי בשכילך שתעמוד ביהדותך. אבל תפילתי למענך לא יכלה להועיל, מפני שאתה בעצמך לא רצית להיות ירא שמים ועזבת אותנו. אבל אני לא שכחתי אותך. בישיבה דיברו בך – הרי עשית שישמעו ממך. ואת פגישתנו בביאליסטוק הרי אתה זוכר... בזמן שהישיבה שלנו היתה בוויילנא שוב פגשתי אותך, והיית מדוכא מאוד. בגטו סיפרו שנספית בבריתחתך. אחר כך הפרטיזנים ביערות העבירו ידיעה שאתה חי ברוסיה. מהרהר הייתי שאם שנינו נינצל, יהיה זה גם לו פגשתיך ויכולתי לדבר אתך. לפיכך אין זה צריך להתמיה אותך שדבריי שגורים

בפי כקורא מתוך הסידור. בחיי, פעמים רבות כל כך ערכתי ביני לבין עצמי את טענותי כלפיו, שיכול אני לדעתם בעל־פה כמו "אשרי".

– ר' הירש, אמרתי, השעה נעשית מאוחרת, תאחר תפילת מנחה.

– אל תדאג, חיים, באשר למנחה שלי, צחק, התפללתי בשעה שתיים־עשרה. נשאר אצלי הרגל ממחנה הריכוז שלא להשהות מצווה. שמא שעתי האחרונה היא, אל אבוא לשמים ערום. אלמלא לא התפללתי מנחה היום, הייתי מוצא עצה ומכל מקום לא הייתי עוזב אותך.

– אני מבין, אתה רוצה להחזיר אותי בתשובה, ותהיה שותף לשכר תפילות המנחה שלי.

– הלוואי, חיים, היית חוזר בתשובה, והריני חותם לך שטר־חוב על חלקי לעולם־הבא שבשכר תפילות המנחה שלי. יש לך עוד כוח ופנאי לשמוע אותי? יש לך כוח, אומר אתה, הרי טוב. עד כה דיברתי אליך על חכמי הגויים והשקפותיהם. אבל אנו הרי צריכים לבירור באשר ליחסנו כלפיהם וכלפי כל העולם. ועוד הקדמה אחת רצוני להקדים: אם איזו מילה תיראה לך חריפה מדיי, אל תהא מתרעם עליי, אינני מתכוון דווקא אליך, אלא לכלל היהודים החילוניים. אל תהיה אפוא ברוגז וְהִיָּה לפחות לשעה – נובהרדוקאי.

ז

משכילים שלכם אמרו שירה בחרוזים: הִיָּה אָדָם בְּצִאתָּךְ וַיהוּדִי בְּאֶהְלֶךָ²¹ – יהודי באוהל ביתו, ואדם בעולם. עֲמַדְתֶּם ופשטתם את הקאפוטה וקצצתם את זקנכם ופאותיכם. אבל כיוון שיצאתם לרחוב, רדף אחריכם היהודי בלשונכם, בתנועותיכם, בכל רמ"ח אבריכם. עמדתם וגירשתם את הפגע הרע. מילא, הלך מכם היהודי, כאב זקן שילדיו אינם נוהגים בו כבוד, והריהו הולך לו לבית־המדרש, ובלית ברירה – למושב זקנים. עכשיו, כיוון שראיתם... אוי, מה היה לנו! אתם צועקים להיפך: הִיָּה אדם בביתך ויהודי בצאתך. להיות ירא־שמים בביתכם אינכם יכולים, מחוסר אמונה, אבל מתוך כעס כלפי הגויים וגעגועים לאבא שנכרת ואיננו, אתם מבקשים להראות את יהדותכם ברחוב. אבל רודף אתכם, אהה, האדם שבאוהל. לכם יאה המשל שב"בן המלך והנזיר"²².

21 שורה זו משירו של יהודה ליב גורדון (יל"ג, 1831–1892), "הְקִיצָה, עֲמִי", שהיתה לסיסמה לאנשי תנועת ההשכלה ברוסיה.

22 ספר המקאמות מאת אברהם אבן חסדאי הלוי, חכם ומשורר בברצלונה שבספרד, ממחנה מגיני כתבי הרמב"ם בפולמוס הנודע בשנות השלושים של המאה הי"ג. את "בן המלך והנזיר" תרגם אברהם אבן חסדאי מנוסחו הערבי, אך מקורו בהודו, בלשון סאנסקריט, ותוכנו תיאור נעורי בודהה וחינוכו על ידי הנזיר. החיבור זכה להערכה בתרבות היהודית בגלל מגמתו המוסרית

מעשה בכלב שביקש לאכול בסעודות של שתי חתונות שבמקרה נתקיימו ביום אחד, אחת בעיר קרובה למקומו ואחת בעיר רחוקה. חשב בלבו, לקרובה לא אחר, והוא רץ תחילה לחתונה הרחוקה – ואחר. רץ בחזרה, בקוצר נשימה, לשמחה הקרובה לביתו והגיע לאחר הסעודה. ביקש לדחוק ולהיכנס בדלת הסגורה, ולקה במקל. כך נמצא קרץ מכאן ומכאן. אפילו המשל קצת מגושם, אבל הרי למדת בנובהרדוק ויודע אתה שנהגו להמשיכו על מי שמבקש לחטוף גם את העולם וגם את התורה.

מייללים הייתם בראש חוצות: אומות העולם שונאים אותנו, על שום היותנו שונים. הבה לנו, נהיה כמותם! יתירה מזו, נעשיתם ראשי תרבותם. בכל מקום של אנשי מדע, חוקרים או סופרים – שם יהודי. ודווקא משום כך, ובעיקר משום כך נעשתה שנאתם אלינו עוד יותר גדולה. בשום אופן הם אינם רוצים שנהיה כמותם. בימי הביניים כומריהם רצו להמיר את דתנו, כדי לחזק את שלטונם. המלכים וההמון היו מלאי זעם על כך שאנו, הנרדפים ביותר, מעזים להתעקש שלא להיות כמותם. הם התמוגגו מרוב נחת בראותם באילו ייסורים כרוכה התנתקותו של יהודי מכלל ישראל, איך משפחתו יושבת עליו שבעה וכל הקהל מתאבל ככתשעה באב. אבל בזמננו, כשראו כמה קל ליהודי לקפוץ למתנה שלהם, הם נעמדו מסביב לגדרות וגרזנים בידיהם כמו לשמור מפני חיות רעות.

אפילו החורבן לא פקח את עיניכם. באוזני שמעתי מפי יהודי מפולין, שהיה במקום שהיית אתה, ברוסיה, שחלומי היה: אחרי המלחמה ישררו שלום ואחוה בין היהודים לשונאי ישראל. נימוקם של המאמינים בחסד לאומים היה כזה: שונאי ישראל בפולין וליטא לא העלו על דעתם להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים. הם רק רצו לגרש אותנו: ז'ידיז דו פֿלסטיני! ז'ידיז דו מֶדְגֶסקר! הם צעקו. אבל עכשיו, סבורים הייתם, לאחר שהכירו למה הביאה שנאתם, לטבח כל היהודים, הם בוודאי מתחרטים. כל שכן, מאחר שהם עצמם סבלו קשות מידי הגרמנים. אבל לא די שהם לא נעשו טובים יותר, הם עוד נעשו רעים יותר. ראית כיצד בפולין הפריצים של שלשום, הגולנים של אתמול והסוחרים של היום עושים מסחר בשווקים יהודיים ובחנויות יהודיות בהונם וברכושם של יהודים? ואם מופיע מי שהיה פעם שְכֵנָם, הם רוצים לדורסו, שמא יתבע את נכסיו ואת ביתו של אביו. זכור את מעשה קלֶץ²³ ואת

העמוקה ונפוץ הרבה בעברית ובתרגום יידי, ובשערי דפוסיו צוין כספר קדוש. את המשל הנזכר כאן ראו – "בן המלך והנזיר", ההדיר, הוסיף הערות ואחרית דבר א"מ הברמן, תל-אביב ה'תשי"א, עמ' 124-125.

23 Kielce, בדרם-מזרח פולין. אחרי השואה חזרו לעיר כ-200 יהודים, מתוך 25.000 שהיו בה בשנת 1939. ביום 14 ביולי 1946 נתארגן פוגרום חמוש נגד האוכלוסים היהודים חסרי המגן, לאחר שיום קודם לכן החרימה המשטרה את הנשק שנותר בידי יוצאי יחידות הפרטיזנים. 42 נפש נרצחו ורבים נפצעו.

מעשי הרצח ברכבות. לגרמנים הם סולחים את חורבן עריהם, ואפילו את ההריגות בהם עצמם; אך אין הם סולחים להם שבכל זאת לא עלה בידם לשרוף את כל היהודים. ולעצמם הם אינם סולחים על שמקודם הם לא הבינו כי לית דין ולית דין ויהודים מותר לרמוס כטיט חוצות. ואתה, חיים, עשית חשבון בינך לבין עצמך, שלא בפני בעל-הבית. סבור היית שמיד עם שובך הביתה יפול עשו על צווארך בנשיקות, וישקוהו ללא נקוד עליו...²⁴ והוא יאמר לך: יש לי רב, אחי, יהי לך אשר לך. אבל עשו של היום אינו עשו של החומש, ואתה אינך יעקב. חזרת בלי שתי מחנות, ועל אחת כמה וכמה שאינך יכול לומר, עם לבן גרתי ותרתי'ג מצוות שמרתי.²⁵

כאשר ברחתם מיהדותכם, כיסיתם על בריחתכם במילים גבוהות. המתמשכל דיבר גבוהה גבוהה במליצה על ההשכלה בת השמים, ובאמת הוא לא נתכוון אלא להיעשות רוקח קטן. נתאוותם לסיר הבשר של מצרים. להתחפר בו עמוק ואיש לא יסתכל לכם בעיניים, כקמצן זה שאינו יכול לסבול שיושבים לידו בשעה שהוא אוכל. אצל הגויים העיקר הוא היחיד, מדינה שלו, הנאתו ושלוותו. אבל הם מבינים שאם הם הולכים בשיטת "כל דאלים גבר", הרי יבלעו איש את רעהו, לפיכך עשו מדינה של יחידים: אל תפריע לי, ואני לא אפריע לך. אצל יהודים היחיד כמאן דלית דמי; העיקר הוא הציבור. מה שהוא טוב לכלל ישראל, חייב להיות טוב לר' ישראל. עד למרידתכם חיו יהודים יחד בתפילתם, בלימודם, בשמחות ובלוויות. אבל אתם הסתתם את השבטים: איש לאהליך ישראל, יעשה כל אחד שבת לעצמו, כמו אומות העולם. ולא רק בחיים גם למות רציתם איש איש ביחידותו. כדי שלאחר מאה ועשרים לא יערבו אתכם עם שאר המתים, כל חייכם הצבתם לכם מצבות. אחד על מעשיו הגדולים; שני על ידי שמימן את מדינתו; השלישי על ידי פירמה מסועפת על שמו; ואתה והדומים לך על ידי כתיבת ספרים. על הדיבר "לא יהיה לך אלוהים אחרים" לא עברתם. לא, חלילה לכם! אתם עשיתם את עצמכם אלוה. נבואה ניבאתם: אדם יהיה לאלוה. ובאמת הוא נעשה שטן. אתה מצטער מאוד שאין לנו בניינים כמו זה, שבכל גומחה בכל קומה ניצבים בו אותם אנשים עבשים מוריקים מאבן. בחפץ לב היית מקים לך אנדרטה. אתה נראה לי מביט בבניין הזה כמחפש חלון פנוי שבו תוכל להעמיד את עצמך כמו הגולם הלו... מפני מה אתה רועד מכעס, ר' חיים? הלוא נדברנו בינינו שלא תכעס. אינני מתכוון לך. אני אומר זאת רק בדרך משל. אבל אם אתה חש שזה נוגע לך, הריני מתכוון גם לך! רשעים כים נגרש, כל אחד מגליו סבור שהוא יקפוץ אל מעבר לגבול החול של שפת הים, אף-על-פי שהוא רואה מיליוני גלים נשברים ומתנפצים לעיניו.²⁶ כל איש

24 בראשית רבה פרשה עח, ט; ורש"י על בראשית לג, ד.

25 רש"י על בראשית לב, ה.

26 גראדה שם בפי הראסינאי פרפרזה על לשון מדרש תנחומא ויקרא סימן ז ורש"י על הפסוק "ורשעים כים נגרש..." (ישעיה נז, כ).

עולם-הזה סבור שבידו יעלה מה שלא עלה בידי אף אחד מקודמיו! והרי אתה כבר יודע איך אתה הצלחת! אך במקום שתחפש נחמה בריבונו של עולם ובכלל ישראל, אתה מתפש שברי זכויות מחלומותיך המנופצים. ועד כמה שמועט החלק שאתם נוהלים לעולם הבא, חלקכם בעולם-הזה מועט עוד בהרבה.

ואף-על-פי כן לא היו כל החילונים פורקי עול לחלוטין. קצתם רק היו גונחים: דברי תורה פרים ורבים יותר ויותר. הגמרא על המשנה, האלפסי על הגמרא, בית-יוסף על הטור והב"ת, הט"ז והש"ך על בית-יוסף. צריך לפרוק מעט כדי להקל את כובד המשא, שיהיה קל יותר לשאת את הנותר. אבל כל כמה שהקלו על עצמם יותר, נעשה להם הנותר יותר כבד מנשוא. לי קל להתענות פעמיים בשבוע, והם בקושי עומדים בתענית פעם אחת בשנה. ואם האב הפחית במקצת, הבן השליך את הכול. והדין עמו, עם הבן! אם כה מעט, אין לו צורך בזה כל עיקר. אדם, בייחוד אם הוא צעיר, צריך לאמונה כזאת שתכבוש כליל את שכלו והתלהבותו. אצל החרדים מכסים את ראשו של ילד בן שנה בכיפה, כדי שיתרגל במצוות. אבל כאשר אב חילוני אומר ל"קדיש" המגודל שלו פתאום בליל שבת לשים על ראשו כיפה של נייר ולעשות קידוש, בדין יראה הדבר בעיני הבחור כמשהו נלעג. אם בבריאת העולם הוא אינו מאמין ויציאת מצרים בעיניו איננה נס גדול, ואם שיר-השירים הוא בעיניו שיר על רועה ורועה, רחמנא ליצלן, ולא שיר אהבה בין כנסת ישראל והקדוש ברוך הוא, או בין הנשמה היתרה לבינו כביכול - עכשיו, לשם מה לו, לעצלן המגודל לקדש ולשמור שבת? זה שסבור היה שאפשר לקיים את היסודות ולהתכחש לענפים משול לאדם הכורת את האילן ורוצה שהשורשים לא ירקיבו. הארון נושא את נושאי, התורה נושאת אותנו כנשר את גוזליו. כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף. ואיך יכול הנשר לשאתם אם גזזו את כנפיו?

כבר אמרתי לך מקודם, חיים, שבעל מוסר זוכר בחזות יתירה כל דבר ביקורת שאומרים לו. זוכר אתה איך בביאליסטוק, ברחוב, זרקת בי שאנו בורחים לפרישות ובדידות, מפני שעדיף לנו לא לנחול כלום מעולם-הזה ממעט עולם-הזה... דבר זה אמת הוא. אנו רוצים שולחן ערוך גדול וכבד, עוד מצוות, עוד דינים, עוד סייגים. יודעים אנו שכל הנאות החיים הם כמו מים מלוחים: כל כמה שתשתה מהם יותר, תצמא יותר. לפיכך רוצים אנו בתורה שתמלא אותנו כליל.

ואילו בא הקדוש ברוך הוא ואמר לי: הירש, קשה לקיים תרי"ג מצוות, אפחית במקצת, אינך חייב בכולן, אל תירא, לעולם הבא אתה נוהל ש"י עולמות, לתחיית המתים גם כן אתה מזומן... אתה מבין, חיים, מה משמעות הדבר להיות בתחיית המתים ולראות את כל היהודים שנפלו לרגליי במחנות, בקומם? אוי, רבונו דעלמא כולא!... ובכן, אילו אב הרחמים היה תובע ממני פחות מסירות נפש, כי אז היה לי רע ומר. הייתי מתפלל אז: אב הרחמים, אני רוצה שיהיה לי יותר קל, רוצה אני שיהיה לי יותר קשה. כי לעת עתה עדיין קל לי יותר מדי. כי איזה אחיזה יש לחייו של יהודי שניצול מן

המשרפות, אם את פיסת חייו לא יחזיק תמיד מוכנה להקריבה למען התורה. אבל אתה, היש בך למצער אותה חוצפה כלפי העולם כמו כלפי ריבוננו של עולם? בעת שלמדת, הרי היית כה חמור, כה גא ויהיר, רציית לחפור ולהעמיק עד ליסוד האמת. לא הסכמת עם "תכלית הידיעה שלא נדע". "תורה של חוקים שאינני יכול לתפוס בשכל, אי אפשר!" – היית אומר בהתנשאות. ועכשיו הגון בעיניך לזחול אל מתחת לשולחן החיים, שמא תיפול לידך עצם קטנה מתענוגות אסורים,²⁷ כזית קטן ומיובש של עולם הזה? זה מה שנשאר ממה שהלכת בגדולות וביהירות במלחמת החיים? אני מסתכל בך וחושב: עדיין רחוק אני מאוד ממה שאני צריך להיות. אילו הייתי עומד במדרגה גבוהה יותר היה לבי צריך להיקרע מרוב רחמנות עליך.

הן המסית והמדיח שהיה מתכחש לכול, הן הפוסח על שתי הסעפים שעוד שייר משהו, כשביקשו להוכיח את אומץ לבם ואת השכל הישר שלהם – היו קודם כול נזפים בכלל ישראל, שהוא מסובך בקורי עכביש של פלפול; שהוא חי בבית קברות של מעשיות שדים; שהוא סוחר בשווקים ריקים בשה"י פה"י, במוץ ורוח, וסבור שאצל הטחנה החרבה שעל ההר שבקצה העיירה מסתיים העולם. הסופר הפיקח תיאר זאת ברוב אמנות והאיש הגס צחק. לכך היו בעלי המוסר החילוניים, בעלי הזקנקנים המשכיליים אומרים פסוק: את אשר יאהב יוכיח. אך לפני כל מה שראו במקום אחר היו כורעים ומשתחוים. לנו הם קראו "אנשי מה"י פית", והם עצמם היו מצחצחים בנשמתם את מגפיו של כל פריץ. יותר מכול היו הם, הן פורץ הגדר הגלוי הן זה שהיה מתפלל קמעה וחוטא קמעה, שני הדברים בשתיקה, כדי שלא להיכנס בריב עם שום צד... יותר מכול הם היו מלגלגים על ה"אתה בחרתנו". היו מלגלגים: יחסנים אנו? אוי לאותה יחסנות! והאמת שאינכם יחסנים כלל. בני נח מצווים על שבע מצוות. ואחת מהן היא שפיכות דמים (הכול יודעים כיצד הם נוהרו משפיכות דמים!) וכל בחירתנו מסתכמת בזה, שמוטל עלינו לשמור מצוות תורה קשה, שאומות העולם אינם חייבים בה, כמו שכוהנים נבחרים אצלנו מפני שעליהם חלות יותר הזהרות ומצוות. אבל אותם שפרקו מעליהם את הקדושה היהודית, הרי הם בפירוש אינם יחסנים יותר מאחרים. אכן, אין אתם יחסנים, אבל יכולים אתם להיות! כי כך רצונו של הקדוש ברוך הוא – לא אתם! לפני אלפי שנים הוא הזהיר על ידי יחזקאל הנביא: והעולה על רוחכם היה לא תהיה, אשר אתם אומרים נהיה כגוים, כמשפחות הארצות. חי אני – הקדוש ברוך הוא נשבע בחייו, שומעים אתם: בחייו! – אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה

במקור: "טרייפּע תענוגים", שכן המלה "טרפּה", שמהמילה העברית שבמקרא משמעה חלקים שהציל הרועה מבהמה שהיתה טרף לחיה, ובספרות רד"ל וההלכה הורחבה לבשר בהמה שנשחטה ונפסלה – הורחבה בידיש לכל המאכלות האסורות ולכל מה שהוא הפך של "כשר", ואף טמא במשמע. לפיכך גם תרגמתי "טרפּניאַק" ו"טרפּניאַקעס" – בעל-עברה ובעל-עברות.

אמלוך עליכם. אתה מבין זאת ביידיש,²⁸ שהרי סופר יידיש אתה, אם כן כתוב לך זאת על מצחך. אתה מעקם את פוך, בעיניך פסוק אינו ראיה. אבל הגרמני הריהו כן ראיה, הא? היום אינך רוצה לזכור את הלגלוג שלך מלפנים בגלל היהודים המושמדים, אבל למחר, כשתשכח את האסון, שוב תלגלג על ה"אתה בחרתנו". אם כן, ברצוני לספר לך משהו.

בעת שהייתי מוטל על הארץ במחנה, והגרמני היה מכה בי במגפו המסומר, אילו שָׁחָה מעליי מלאך ולחש לי באוזני: הירש, הנה אני עושה כהרף עין שתהיה אתה הגרמני, אני מלביש אותך את בגדו, נותן לך את פרצופו הרצחני, והוא יהיה – אתה. אמור רק מילה אחת, ויתרחש הנס. הוא יהיה מוטל ברפש ואתה תהיה מכה בפנים המדממים שלך... שלו. ובכן, אילו המלאך שואל אותי – שומע אתה, חיים? – לא הייתי מסכים בשום אופן. אפילו רגע אחד לא הייתי מוכן להיות הגרמני, מְעַנִּי. צדקת הדין רוצה אני! נקמה ברוצח רוצה אני! אך רוצה אני אותה כיהודי. את מגפיו על צווארי עוד יכולתי לסבול, בעזרת השם, אבל אילו הוכרחתי ללבוש על פניי את המסכה שלו, את פרצופו הרצחני, הייתי נחנק מיד, כמו בגאז. וכשהגרמני צעק אליי: אתה עבד עבדים! אני בשפתיים מתות אמרתי לעצמי: בחרת בי...

ושאול אשאלך עוד שאלה אחת, לא יותר. מה אירע, יודעים כל היהודים. וכל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף השם: כל היהודים מבכים שלישי מעמנו שנספו על קידוש השם. אולם בעל-הרגש יודע שלא רק שלישי בית ישראל הושמדו, אלא שלישי ממנו עצמו, מגופו, מאבריו, מנשמתו. עכשיו הוא בעל-מום בפועל ממש. ואנחנו חייבים לעשות חשבון – אתה, ממש כמוני. מי שאינו עושה חשבון הוא רשע מרושע, קהה רגש ומוכר בפראות, כחיה ביער. הבה נעשה שנינו את החשבון: האם רשאים אנו על-פי מידת הדין ועל-פי מידת הרחמים למחול לרוצחים? לא, אסור לנו! עד סוף כל הדורות אסור לנו לסלוח. ואילו רוצח היה לאחר מאה שנה מעורר הרוג בקברו וכך אומר לקדוש: דמך הנקי חונק אותי, ואינני יכול למות. מחול לי. מאה שנה חלפו, ואתה בין כך ובין כך היית כבר מת... לא היה הקדוש רשאי למחול לרוצח, לא בגלל עצמו ולא למען זרעותיו, שלא נולדו בגלל הריגתו. ואילו הוא היה מוחל לרוצח, לא היו שאר הקדושים מניחים לו להיכנס בחזרה לגן-עדן, ואפילו לא לגיהנם. כי למחול לרוצחים הרי זו רציחה חדשה, והפעם אח נגד אחיו. אלא כידוע לכול, אין כלל בדעת מענינו לבקש מחילה. ובין השופטים, המנצחים במלחמה, ישנם די רבים כאלו שמתחרטים על שתלו קומץ תליינים. ולעולם העמים בעלי הלב הרך יש סיבה חדשה לשנוא אותנו. בגללנו, אומרים הם, הם המיתו גרמנים. בגללנו, האכזרים. והם עצמם,

28 במקור שם גראדה בפי הראסינאי את הפסוק (יחזקאל כ, לג) קטע קטע במקורו העברי, בליווי תרגומו ביידיש.

אנשי הגסטפו ועוזריהם מכל אומה ולשון מתהלכים חופשיים בריש גלי וצחוק אינו פוסק מפיהם. הם בטוחים ששוב לא יבואו במשפט עמהם.

אבל אנחנו שנינו, אסור לנו לעצום עין בלילות. חלילה לנו לברוח מן העיניים ומן הידיים הפשוטות של הנספים; גם אם נהיה אנוסים להישבר מפחד וייסורים, אסור לנו לברוח מצעקתם. אלא מה, יודע אני שהחשבון עודנו רחוק מלהיות גמור. ומעולם לא עלה על דעתי, שמלבד אל קנא ונוקם יש מי בעולם שינקום את דמם של האפרוחים שאנשי הגסטפו דחסו בקרונות הרכבות לטרבלניקה ורמסו במגפיהם את גופותיהם הרכים, כדי שהקרונות יכילו יותר ילדים... לפיכך אין אצלי ספק-ספיקא שהיום הגדול והנורא הנה בא! וכשאני שומע אנשים מפלפלים בפוליטיקה ומחשבים את מצב הכוחות והיחסים בין המדינות - אני יודע שיש פנקסנות אחרת, כתובה בדם ואש. ובעיניי אין טעם לשאול אם אני רוצה בכך או אינני רוצה בכך - כך מוכרח להיות! וזה מחזק אותי, שאוכל ללכת רגוע בדרכי בעבודת הבורא.

אבל אתה, חיים, כיצד אתה אוכל וישן וצוחק ומתלבש ומהדר בלבושך? הרי יש לך לחשוב את חשבון עולמך? איך יכול אתה להידחק אל העולם בהיותך יודע שהוא מתיידד עם רוצחי בני ביתך? הרי האמנת שהעולם הולך ונעשה טוב יותר! עולמך הרי שקע! האם למדת מזה משהו, או לא? אתה צריך גם כן לשאול אותי אותה שאלה: ומה אתה למדת? ואני משיב לך: אני נעשיתי עוד יותר מאמין. אילו נשארתי באותה מדרגה באמונה כמקודם, כי אז היה זה ביזיון לקדושים. תשובתי היא - עוד יותר מסירות נפש לריבונו של עולם. לצעוק עד כלות הנפש: כי עליך הורגנו כל היום. להתהלך עד יציאת הנשמה בלב נשבר וידיים נשואות אל השמים: אבינו שבשמים, רק אתה נותרת לנו! אבל אתה, לאן אתה התקדמת או הלכת לאחור? מה נשתנה אצלך? היכן תשובתך?

ח

הראסינאי דיבר באש בלהט יבש, ויותר ויותר התלקח מדברי עצמו. ראיתי איך הוא משחרר זעם כבוש. לבסוף נשתתק בשפתיים חשוקות, כאילו על כורחו פקד על עצמו לשתוק. דממתו הבליטה את רזון גופו ועצמותיו הבולטות. הוא שכל רגליו ושם אותן זו על זו, את זרוע שמאל שלו כופף לזווית חדה ותקע את מרפקו בקיבורת הכחוושה של העליונה, הידק בשלוש אצבעות את זקנו העבה אצל סנטרו ובראש מושפל הביט מתחת לגבותיו העבות לגובה, ברומח מבטו.

בינתיים נעשה כחול הערב כהה יותר. דמיות האבן סביב אוטל זה ויל התכווצו כנבהלים מדבריו של הראסינאי ואט-אט נבלעו יותר ויותר בגומחות שבקירות. בית העירייה הפאריזאי העתיק היה שרוי בחצי-אפלה. הוא נראה עתה כמפלצת מגודלת

לממדים ענקיים, שהתעופפה מן הכנסייה שמימי הביניים "האם הקדושה של פריז"²⁹ ונחתה ב"כיכר הזוועות"³⁰ הריקה. הפנסים החשמליים שנדלקו השרו על הסביבה ירקות עמומה. מכוניות שחורות מנצנצות החליקו בלא שאון על האספלט. התחיל מטפטף גשם קלוש ודק. חלונות מוארים השתקפו בכביש הלח. העוברים-והשבים במדרכה שממול נראו לי כנעים בצעדים חשאיים שקטים מאחורי וילון משי דק, ארוג מן הגשם הקיצי.

מן הפינה החשוכה שלנו צפיתי מן הגינה הריקה לצד האחר. בתאורה החשמלית היו נראות טיפות הגשם שבאוויר כמיליוני גחליליות הממהרות בשמחה עצומה. חלף בי רצון להתערב בזרם האדם שהיה מציף את הרחובות המוארים שמסביב. זוהי במקומי וחשתי כאילו מחטים עוברים ודוקרים באבריי שנעשו נוקשים מן הישיבה. הגשם הקל פסק מיד. הירש ישב לידי מעוטף בשתיקה. עצמות גבו הכפוף בלטו וראשו הכפוף שקע בשחור האפלה. הוא המתין לתשובתי.

ר' הירש, אמרתי לבסוף, שמעתי אותך. לעתים נדמה היה לי שאני שומע את עצמי. ולשקר לעצמו קשה לאדם יותר מלשקר לזולתו, לפיכך אענה לך כמו למצפון שלי עצמי, לא סתם כדי לצאת ידי חובה ולא כדי לצאת מנצח. גם אינני חייב להיות יכול לתרץ הכול. איני סבור כי מעלה גדולה היא לאדם אם אין לו ספקות. ודע, שכשם שגדולתם של מאמינים היא בתמימותם ושלימותם, כך גבורתם של בעלי מחשבה חילונית היא בהיותם מוכנים להסתכן ולחיות בספקות. את האמת שלך אתה לא חיפשת ומצאת אלא קיבלת אותה מן המוכן. כל אימת ששואלים אותך על אחת מן ההנהגות שאתה נוהג, שאת טעמה אתה בעצמך אינך יודע, אתה משיב: מעשי אבותיי בידי. אדם מורד על פי רוב בנעוריו, ולעת זקנותו הוא מבקש מנוחה. לך היתה מנוחת הנפש בנעורייך, ולי אין אותה גם עתה, כמו שאתה ניבאת לי פעם. אבל, האם מנוחת הנפש שלך היא ראייה שהאמת אתך? עם כל ההפקרה העצמית שלך יש בכך יסוד של שביעות רצון עצמית. אני נולדתי, אומר אתה, בכתונת פסים – עם האמת. והמשל שלך, לכלב שביקש להספיק להיות בשתי החתונות הוא בפירוש משל מגושם וגאוותני, ונוסף על זה – גם שקרי.

את ה"סבא", מייסד נובהרדוק, היו מכנים "בעל החורים". אומרים שר' יוסף יוזל ישב שנים רבות מתבודד בבית ביער ובו שני חורים בקיר. בפתח אחד הגישו לו מאכלי מאכלי חלב, ובאחר – מאכלי בשר. לאחר שיצא מהתבודדותו לעולם, כך היתה שיטתו: או חלבי או בשרי, לכאן או לכאן, רק לא יהדות "פארווע". תורה זו אימצו תלמידיו,

29 תרגמתי לפי כינויה כאן במקור, "די הייליקע מוטער פון פאריז", והכוונה ל-Notre-Dame de Paris (-גבירתנו של פאריס).

30 ראו לעיל, הערה 17.

ואתה בתוכם. גם אנו מחפשים שלמות ולא פשרה "פארווע". דבריד, שאנו חשקנו ב"תורות" קטנה, כדי שיהיה לנו קל, הם הם סתם דברים בעלמא. בדיק להפך, מפני שאנו נוטלים עלינו התחייבות כפולה, הן לגבי יהדותנו הן לגבי חילוניותנו. אינו רוצים שיהדותנו וחילוניותנו יחיו בביתנו כבעל ואשה השוריים במריבת. לפיכך מבקשים אנו להביא בין האיש והאשה שלום כזה, שאף אחד מהם לא יהיה מוכרח לוותר על זכותו ואופיו, אלא רק על שגשגותיו. ובנמשל משמעות הדבר: למצוא את תוכם הפנימי של היהדות והחילוניות, שיוכלו ללכת יחדיו.

אמרת שאצל היהודים היה תמיד הציבור עיקר, ולא היחיד, עד שקמנו אנתנו והרסנו את הכלל. נתעורר בנו הרצון להיות כגויים, שאצלם העיקר הוא - "אני", ולמען הכאב לי רצית לשכנע אותי שאני רוצה לזחול למרומי ה"אופל דה ויל" ולהציב את עצמי שם כאנדרטה חיה לעצמי. אתה הרי רשאי ללגלג, כי כוונתך לשם שמים. לא אתחיל עתה לספר לך מעשים שהיו בהיסטוריה, במרנסים, בתקופים ובנגידים שעשו את כלל ישראל הדום לרגלם. כנגד זה, מה שאתה אומר כי עד שבאנו אנתנו היה אצל היהודים תמיד הציבור עיקר... אענה לך: אכן, חילוניותנו באה לשחרר את היחיד. אתה טוען שאת ה"אני" שלו חייב אדם לשרש כחורולים. אך זה כבר מאות שנים בני אדם מוסרים עצמם לכל מיני עינויים ומיתות כדי שהציבור יהיה מורכב מיחידים שבעים ובני חורין. עכשיו כבר חושך גמור ואינני יכול להראות לך את האנדרטאות של האנשים שכרתו את ראשיהם על שרצו חירות, שוויון ואחוזה לכל בני האדם. אבל מה לי לחפש גיבורים של עמים זרים ותקופות מקדם? יכולני להתחיל לקרוא לך מגילה ולסיים מחרתיים, על בחורים ובחורות מן הרחוב שלנו, שהוציאו את ימי נעוריהם במחשכים של בתי-כלא, מפני שביקשו לשנות את העולם מיסודו. ואתה בעצמך יודע היטב על פועלים יהודים שנלחמו בזמננו ובימי קדם עם כל הנוגשים והשוטרים. אין זאת אלא שצרה עינך מלהכיר שגם "חופשים" יכולים למסור את נפשם - לפיכך צועק אתה שהם התרחקו מיהדות בגלל הנאות אסורות. זהו שקר מוחלט. הכרתי ברחוב שלנו לא פחות "מבקשים" מבנובהרדוק, ואף יותר. אתה, ר' הירש, ביטלת את העולם ונסתלקת לעליית-גג, ואילו אותם צעירים שאהבו מאוד את החיים, הפקירו את עצמם - לגאול את העולם.

ובכן, איזו תביעה יש לך כלפינו על לעולם? אתה עצמך אמרת שחלמנו על עולם אחר, טוב יותר - הרי מעיקרא דדינא פירכא. אנו הלכנו אל העולם נושאים עמנו את העולם שלנו, כמו שנשאו בני ישראל במדבר את הארון ולוחות הברית, כדי להיכנס לארץ כנען ועמנו תורתנו שלנו. אתה צוחק צחוק פרוץ: גמצאתם מרומים, אומר אתה. ואני שואל אותך: האם אתה מתכחש ליהדות, מפני שהשומרונים, הכותים והקראים עיקמו את תורת משה?

אבל למה צריך אני להתנצל בפניך? אתה מושיב אותי על ספסל הנאשמים ביחד עם

הרוצחים ותובע ממני את חשבון העולם. גם אני יכול להיעשות קטיגור, לא פחות ממך. אני יכול לצעוק ולטעון עליך. אתם³¹ אשמים שאנו נתרחקנו מן היהדות! אתם סגרתם דלתות ושער ולא הנחתם לצאת החוצה לרחוב. אם מישו הוציא את ראשו החוצה, ולא יכולתם למושכו בחזרה ברגליו, דחקתם אותו החוצה וסגרתם את הדלת אחריו, בליווי קללות. ומאחר שלא היה לו לאן לחזור, הוא נתרחק יותר ממה שרצה הוא עצמו. מדור לדור נעשיתם יותר אדוקים וחשוכים. לבבות אטומים לכם ואוזניים ערלות לכל חוכמות העולם. אלו דברים בטלים, צוחקים אתם. לו יכולתם, הייתם מעמידים אל עמוד הקלון, כמו שעשה הגאון מוילנא לאותו משכיל ירא-שמים שהעז לומר שבעלי המדרש לא היו מדקדקים גדולים. עד היום הייתם עוקרים מן השורש בעד כל נדנוד עברה. אבל כיוון שאינכם יכולים, נעשה זכרונכם קצר. כאילו אינכם זוכרים את רדיפותיכם את כל מי שהעז לומר דבר שלא כדבריכם בלא אסמכתא מדברי חז"ל, ואפילו מצא אסמכתא מדבריהם. כל ימיכם לומדים הייתם "מסילת ישרים". יודעים אתם לכל הפחות כמה רדפו את מחברו של ספר זה.³² כמה חשדות הטילו בו, כמה מצצו את דמו וחייטטו בכתביו – יודעים אתם לפחות? ואתם עצמכם לא נהגתם לרדוף אחרי תיבותיהם של בחורי הישיבות ולחפש שם ספרי חול?³³ ואפילו ברגע זה, האין נשמע בקולך – קול שופר החרם? האין בוערים בתוך עיניך נרות שחורים של חרם? אתה סבור שכרתיחתך אתה באמת אוהב יהודים יותר מן הסופרים, שהיו שותפים דם כשכתבו ביקורת על הקהילה היהודית? וכי לא הייתם קוברים אותם מאחורי הגדר, כשהייתם יכולים, ואף לא מציבים מצבה על קברותיהם?

כמה מרוחק ונוכרי אתה ברגשותיך לכל היהודים החילונים אני רואה בכך שכל הזמן אתה חוזר עד זרא על "אנחנו" ו"אתם". אנחנו, המסכנים, סובלים על חנם – צוחק אתה: איננו רוצים להיות יהודים ואנו יהודים על כורחנו. אין לנו זכות לומר "אתה בחרתנו", אומר אתה. התבייש לך! אתה מדבר בחוסר בושה. מדברייך יוצא, שהגרמנים טעו בחושבם אותנו ליהודים. אבל זה שטועה טעות חמורה ומכוערת – אתה הוא. שונאי

31 במקור "איר זייט שולדיק..." (וכן כל שורת ההאשמות שלהלן באה בלשון רבים, בגוף שני): בידיש המילה "איר", המשתמעת לשתי פנים – כלשון כבוד ליחיד, "אתה"; ולכלל הקנאים, "אתם" (ראו הערות 2 ו-13). בתרגום הדברים לעברית אני חייב להכריע: תחילה אני חייב לנקוט לשון רבים, שהרי הוא מאשים את הקנאים החרדים לדורותיהם ("מדור לדור נעשיתם יותר אדוקים וחשוכים..."), אך בסופם אני חייב לחזור ללשון יחיד ("ואפילו ברגע זה, האין נשמע בקולך... האין בוערים בתוך עיניך...").

32 ר' משה חיים לוצאטו (רמח"ל, 1707–1746) נרדף בשל יומרותיו המשיחיות, נאלץ לעזוב את איטליה ולעבור לאמסטרדם, ובהיות שאף שם לא היה חופשי להפיץ את בשורתו, עלה לארץ-ישראל (בשנת 1743), התיישב בעכו ומת שם עם משפחתו במגפה.

33 במקור: "ביכלעך" (ספרים, בדימינוטיב שנתלוותה לו נימה של ולזול בפי הקנאים. ראו לעיל, הערה 17).

ישראל יודעים היטב שאין הבדל בינינו. שמע אתה מה אני אומר לך? אין הבדל בינינו בעולם הבא נשמתך לא תהיה מעוטרת בכיפה ובזקן ובפיאות. נשמתך תבוא לשם ערומה - כמו זו שלי. לפי דבריך, כלל ישראל האמיתי הוא קומץ הירש ראסיינאים. כל השאר הם יהודים לרביע, לעשירית. מה אני שחז? גם לא כדי עשירית. שהרי אתה אומר, שיהדות אינה ניתנת לחלוקה. או הכול, או לא כלום. הרי שאתה מדלדל את מספרנו עוד פי אלף ממה שהוא.

אמרת דבר נכון, שלא רק שלישי מעמנו נשמד, אלא אף נכרת שלישי מגופו ונפשו של כל יהודי שנותר בחיים. האם באמת, ר' הירש, אליבא דידך נשמד שלישי מעמנו? סך הכול של דבריך הוא - שוב אותו דבר - מי שאינו מקיים את יהדותו כפי שיטתך, אינו יהודי שלם. משמע, חשבון היהודים שנשמדו אינו כפי מספר הגויות שנשרפו? רואה אתה לאיזו אכזריות אדיקותך הקיצונית מוכרחה להביא אותך.

הגע בנפשך. כל אותם יהודים שלא הרבו להגות בייעודו העילאי של האדם ולא קיימו את העולם כל'ו צדיקים, אלא חיו את דלות חייהם למען עצמם, למען האשה והילדים; הנה, כל אותם יהודים שהיו קמים לעמל יומם בלי "מודה אני" ואוכלים את פתם השחורה בלי ברכת "המוציא"; אותם יהודים שנכנסו בעמלם עד לאחר כניסת השבת ולא שימרו ימים טובים; כל אותם יהודים ממתינים בהכנעה ליד שולחן עולם הזה, שמא יפול בחלקם פירור כמוך, הפרוש. המתבודד הנובהרדוקאי לועג להם; כל אותם יהודים שחיו בשקנות, מתוך מריבות קטנות והתפייסויות, וכך הם נספו ביחד - אתה מניח להם להיכנס לגן עדן או לא? והיכן הם ישבו שם, במזרח, עם בעלי המוסר, או ליד הפתח ורגליהם בחוץ? האיש הפשוט הוא קדוש וטהור, מפני שנספה על היותו יהודי, תאמר לי. אבל אם הוא נשאר בחיים - האם הוא רשע ובעל עברות, מפני שאינו הולך בדרך שלך? זו רחמנות שלך ואהבתך לכלל ישראל? ועוד יש בכך חוצפה לדבר בשמם ולומר שאתה שליח ציבור של הקדושים... מפני מה אתה קם בזעם? רוצה אתה לברוח? הרי חלמת לפגוש אותי יום אחד ולטעון בפני את טענותיך, כך הבטחתני. אתה יכול רק לדבר ולא לשמוע? בעל מוסר נובהרדוקאי יושב ושומע עד הסוף.

אם אתה מתייחס בניכור כזה כלפי היהודים החילונים, מה טעם שאטען לפניך עוד על יחסך החשוך והשנאה שנושבת ממך כלפי כל העולם הלא-יהודי? אולם, הבה ר' הירש לא נריב עוד אלא נשקול באופן רגוע. האם רשאים אנו לשנוא את כל העולם? אתה יודע בדיוק כמוני שהיו כאלה שהצילו יהודים. לא אכנס אתך בחשבונות כמה היו כאלה. די לי אם יודע אתה על אחדים. על מקרה אחד כזה רוצה אני לספר לך.

בשנת אלף תשע מאות ארבעים ושש, בפולין, הייתי פעם אחת בהתכנסות קטנה לכבודו של פולני, נוצרי, רופא זקן שהסתיר עשרת יהודים בחדר קטן מאחורי כותל, שהוסתר על ידי מדפי ספרים. באותה אסיפה קטנה בחדר חשוך למחצה ישבנו סביב

שולחן. לא היללנו את הרופא, לא דיברנו דברים גבוהה גבוהה על אנושיות ועל גבורה, גם לא על יהודים ופולנים. פשוט שאלנו אותו כיצד לא פחד להסתיר עשרת יהודים מאחורי כותל המרפאה שלו. הרופא, איש קטן קומה, שָׁעָרו שִׁיבָה, חיך כל הזמן בכיישנות של ילד והודה על הכבוד שאנו עושים לו. על שאלתנו הוא השיב בקול חרישי, ממש גמגם, שבשעה שהוא הסתיר את היהודים הוא היה בטוח, שאם הוא עושה מעשה טוב לא תבוא עליו רעה.

כאן בפאריס ישנה זקנה ליטאית, אני מכירה היטב. הכול יודעים שבגיטו וילנא היא הצילה יהודים וגם הסתירה ספרים. הגרמנים דנו אותה למוות. בדרך נס היא ניצלה. גירשו אותה למחנה בצרפת. מאז השחרור היא שרויה בין פליטים יהודים. והנה, אשה זו היא מהפכנית ותיקה, אתיאיסטית, דהיינו אינה מאמינה באלוהים, להיפך מן הרופא הפולני, שהוא נוצרי אדוק.

דמה בנפשך אותו זוג ישישים בעלי שיבה, הפולני והליטאית, הנוצרי והמהפכנית, יושבים כל משך זמן שיחותנו פה על הספסל לידנו. הם אינם מדברים ורק מקשיבים לכל מה שאמרת כאן. הם נבהלים מן הטיעונים שלך, אבל הם אינם כועסים, כי הם מבינים שהשנאה שלך מקורה באסוננו. הם גם אינם מתחרטים על שהצילו יהודים, אלא רק מרגישים מועקה בלב, כאב גדול. מפני מה, סבור אתה, הם הצילו יהודים? כסף או בגדים הם לא לקחו. הנוצרי האדוק לא ניסה לטבול אף אחד לנצרות. המהפכנית לא ניסתה להפוך אף אחד לאתאיסט. אדרבה, היא עוד הסתירה ספרי יהדות. הם הצילו יהודים לא רק מתוך רחמים, אלא מטעם עצמי שלהם. הם ביקשו להוכיח לעצמם – הרי אסור היה שאיזה אדם זולתם ידע על כך – שלא כל העולם הוא רוצחים ובני אדם שווי נפש לאסון זולתם. הישישים רצו להציל ביחד עם היהודים החיים את אמונתם באדם. והנה אתה בא ומתכחש לכל העולם שאינו מסור ליהדות אדוקה. והלוא זוג ישישים אלו אינם מסורים ליהדות אדוקה. ואני שואל אותך: היכן יש לך בעולמך פינה לאשה בעלת שיבה זו? אתה הרי מְגַרְשֵׁם לתוך הלילה האפל. אל הספסל הם הגיעו ביחידות, לא הכירו זה את זה, וגם ילכו מכאן כפופים ונשענים על מקלותיהם ביחידות, כי יבושו להביט זה בעיני זה מפני חלומותיהם שנתבדו. הזקן והזקנה האמינו שאנו כולנו שייכים לעולם טוב יותר. מה יאמרו היהודים הניצולים על כך שאתה מגרש את מציליהם? אתה תוציא אותם, את חסידי אומות העולם, מכלל הגויים ותכניס אותם למחיצה נפרדת? הם סיכנו את חייהם, כדי שר' הירש ראסינאי, השונא את כולם, כולם, יעשה אותם ליוצאים מן הכלל.

אבל, שואל אני, שמא בכל זאת משהו נשתנה אצלך אחרי חורבן כזה? ומה נשתנה אצל ר' הירש? משיב אתה על כך, שעוד יותר נתחזקת באמונתך. ובכן, אני בא ואומר לך גלויות בפנים: תשובתך עלובה ומצערת. בשום אופן אינני מקבל את תשובתך. את השאלה הנצחית של "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו" כשהיא נכפלת פי מיליון כמספר

הילדים המושמדים, חייב אתה לשאול את אלוהים. ידיעתך שמן השמים לא תקבל תשובה איננה מצדיקה את הימנעותך מלשאול. אם אתה, ר' הירש, מאמין גדול כאיוב, חייב אתה לצעוק לשמים: "הן יקטלני לו אייחל, אך דרכי אל פניו אוכיח". אם אדם לא חטא, אסור לו להודות באשמה. ואנו, אפילו היינו שטנים, לא יכולנו לחטוא עד כדי כך, שיהיה עונשנו הראוי – מיליון ילדים מושמדים. על כן תשובתך, שנעשית עוד יותר מאמין, אינה תשובה, כל זמן שאינך תובע חשבון מאת השמים.

ר' הירש, שנינו עייפנו עד מוות, כוחנו כלה מיום תמים של דיבורים והתנצחות. אתה שואל מה נשתנה אצלי? אכן, זה שאני רוצה להשלים עמך, שאני אוהב אותך אהבת נפש. מעולם לא שנאתיך ולא חיפשתי בכך חסרונות, אלא שלא עברתי בשתיקה על מה שראיתי. אבל שנעשית "ברוגז" על פרישתי, אף אני נעשיתי "ברוגז", וכעת אני דוחק את עצמי אליך באהבתי. אני אומר לך בלשון דבריו של הקדוש ברוך הוא לישראל המכונסים בחג בירושלים: רצוני להיות עמכם עוד שמיני עצרת. עֲכְבוּ עִצְמְכֶם עִמִּי עוד יום אחד, קשה עלי פרידתכם. זהו שנשתנה אצלי, ובכלל – אצל כל הסופרים היהודים. אהבתנו ליהודים העמיקה ונתעדנה. זאת אומרת, לְעוֹלָם הארצי³⁴ אינני מתכחש, אבל אני – לפי האמת צריכני לומר: אנחנו רוצים לחפור ולגלות בתוכנו את הכוחות הגנוזים של כלל ישראל שירשנו, כדי שנוכל להמשיך לחיות. ואני מבקש ממך: אל תכחיש את חלקנו בירושה. ועם זאת שאנו מרימים את קולנו בזעקת כאב כנגד השמים ותובעים חשבון, יש בזעקת הכאב שלנו משום תפילה חרישית, שעל היהודים המנוכרים תהא יורדת ושורה השכינה – קלסתר פניהם של השרופים. פרצוף־פניהם היהודי עודנו תלוי בחלל העולם בענני הגאז. ולזעקת הכאב חסר־הישע שלנו כנגד השמים עוד משמעות עמוקה יותר: באשר אנו איננו מסכימים בשום אופן להצדיק עלינו את הדין על העוול האכזרי, הגדול כמלוא־תבל שנעשה לנו – אין משתרשים בלבותינו כניעה עבדותית או ייאוש הנורא של החושב שהעולם כולו הפקר.

ר' הירש, חברים אנו משכבר הימים, מלימודנו בישיבה. זוכר אתה איך פעם איבדת³⁵ את שקיק־התפילין שלי. לא הלכת אז לאכול את ארוחת הבוקר וחיפשת אותו במשך חצי היום ולא מצאתו. אני השגתי שקיק אחר לתפילי, אך אתה מוסיף לחפש עד היום אותו שקיק לְשֵׁל־יָד וְשֵׁל־רֹאשׁ שלי.

34 במקור: "פון דער וועלט זאג איך זיך נישט אָפּ", וכוונתו לומר: אינני תָּדֵל להיות "וועלטליך", דהיינו: חילוני. אך הניסוח של גראדה כאן אפשר לי לתרגם באופן מדויק וכמעט מילולי, "מן העולם הארצי..." כי ביידיש, על פי הגרמנית, התואר Weltlich משמעו חילוני, בניגוד למתמסר לענייני שמים.

35 במקור: "הָאָט איך [!] פֿאַרלאָרן..." ומתרגם הסיפור לאנגלית טעה וכתב "I remember that I once lost...", ואילו היה כן, היה צריך להיות ביידיש "הָאָט איך פֿאַרלאָרן", לפיכך ברור שנפלה כאן שגיאת דפוס, וצריך להיות "הָאָט איר פֿאַרלאָרן" – אֶבְדָּתְךָ, וכך גם מסתבר מהגיון העלילה.

זכור אפוא ר' הירש, בפרשיות שבתוך של־יד ושל־ראש שלי כתוב כלל ישראל.³⁶ ואל תחשוב, ר' הירש, כי לנו, הסופרים היהודים, קל. האסון פגע בכולנו בשווה, אלא שאתה יש לך על הכול תשובה מן המוכן, ואילו אנו עדיין לא התרנו את כל הספקות, ומי יודע אם נתיר אותם אי־פעם. אבל את כלל ישראל אנו משרתים, אף שהוא לעתים מפנה אלינו את גבו. דע כי השמחה היחידה שעוד נותרה לנו בחיינו היא היצירה שלנו, ודרך כל ייסורי היצירה אנו נמשכים אל העם.

ר' הירש, כבר שעת לילה מאוחרת. הבה נקח ברכת פרידה זה מזה. דרכינו נפרדות, במובן הרוחני ואף כפשוטן. הסערה שעקרה אותנו מטלטלת אותנו, את שארית הפליטה, לכל קצווי תבל. מי יודע אם אי־פעם ניפגש. הלוואי ונזכה להיפגש עוד פעם ולראות היכן אנו עומדים, ולוואי ואהיה אז עומד איתן ביהדותי כהיום הזה. ר' הירש, הבה ונישק איש לרעהו — — —

36 על דרך מאמר הגמרא בברכות ו, ע"א: "וצי תפילין ומארי עלמא מה כתיב בהו, ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (דברי הימים א י, כא)".